

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут фізичної культури
Кафедра теорії і методики фізичної культури

Снагощенко Леся Вікторівна

**ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ СЕРЕДНЬОГО
ШКІЛЬНОГО ВІКУ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ**

Спеціальність: 014 Середня освіта (Фізична культура)

Галузь знань: 01. Освіта

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук,

професор кафедри ТМФК

_____ М.О.Лянной

« ____ » _____ 20__ року

Виконавець _____

_____ Л.В.Снагощенко

« ____ » _____ 20__ року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ	7
1.1. Проблема морального виховання і розвитку особистості в контексті Концепції Нової української школи	7
1.2. Історико-педагогічний аспект духовно-морального виховання особистості засобами фізичної культури	
1.3. Вплив занять фізичними вправами на моральний розвиток учнів середнього шкільного віку	16
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	22
2.1. Методи дослідження.....	22
2.1.1 Науково-історичний.....	22
2.1.2 Історико-педагогічний	24
2.1.3 Лонгітюдного спостереження.....	25
2.1.4 Метод експертних оцінок.....	26
2.1.5 Опитування.....	26
2.2. Організація дослідження.....	27
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ	29
3.1. Методика організації уроків фізичної культури з метою формування моральних якостей учнів	29
3.2. Методичні засади морального виховання учнів середнього шкільного віку на уроках фізичної культури в провідних країнах світу.....	39
3.3. Методичні особливості морального виховання учнів на уроках фізичної культури.....	44
РОЗДІЛ 4. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА АНАЛІЗ ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ	51

4.1. Експериментальне дослідження формування моральних якостей учнів на уроках фізичної культури.....	51
4.2. Аналіз та узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи	55
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	65
ДОДАТКИ	72

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку суспільства вітчизняна освіта увійшла в період ґрунтовної якісної трансформації, причому одним із найбільш пріоритетних завдань у цій галузі є завдання виховання підростаючого покоління. Зміна методологічних пріоритетів в освіті, виникнення нових освітніх парадигм і цінностей вимагають якісного оновлення підходів до виховання школярів. Сучасний етап розвитку освіти характеризується зростанням пріоритету людського фактора, посиленням уваги до особистості. Питання морального виховання дітей і підлітків набуває особливої актуальності в сучасних умовах мінливої соціально політичної обстановки в країні. Виховний процес значно ускладнюється у зв'язку із змінами системи ціннісних орієнтацій.

Саме тому, як зазначається в Національній програмі виховання «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх шкіл України», основою метою сучасного освітнього процесу – не тільки сформувати в дітей необхідні компетенції, надати ґрунтовні знання з навчальних дисциплін, а й формувати громадянина, патріота; інтелектуально розвинену, духовно і морально зрілу особистість [47].

Пріоритетного значення в розбудові Нової української школи набуває завдання формувати в учнів систему загальнолюдських цінностей – морально-етичних (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей) та соціально-політичних (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм) [34]

Соціологічні дослідження останніх років показують, що сьогодні все більш помітним стає відчуження учня від держави (низький рівень громадянської самосвідомості, втрата патріотичних почуттів, агресивність і екстремістські тенденції), від освітнього закладу (втрата інтересу до освіти), від колективу (ослаблення громадянської активності молоді та підлітків), від сім'ї (складні взаємини з батьками) і навіть від себе самого (деформація

громадянської свідомості). Це означає, що процес духовно-морального та громадянського виховання підростаючих поколінь проходить складно й суперечливо. Джерелами конфліктів в шкільному середовищі стали і майнова селекція дітей за рівнем матеріального достатку батьків, що ускладнює відносини між дітьми, провокує деморалізованість, агресивність учнів.

У цих умовах найважливішим соціально-політичним завданням у галузі освіти є відродження та збереження духовно-моральної самосвідомості підростаючого покоління на національних цінностях, цілеспрямованої діяльності на формування глибоких духовно-патріотичних почуттів – любові до Батьківщини, своєї культури, традицій і національної історії, високої відповідальності за долю Вітчизни [27, 39-40].

Отже, ядро змісту освіти і виховання повинні складати національні та загальнолюдські цінності, що сприяють маленькій людині виховати в собі національні, духовно-моральні цінності і через них прийти до засвоєння загальнолюдських цінностей в полікультурному світі, самовизначитися у світі культури і творчо самореалізуватися. Вибір цінностей – необхідна умова духовно-моральної соціоідентифікації особистості школяра. При цьому виховання не нав'язує ті чи інші цінності (як в тоталітарній ідеології), а лише створює умови для їх розуміння і вибору (інтеріаризації), стимулює цей вибір і подальшу внутрішню роботу дитини над своїми діями і вчинками.

При переосмисленні цінностей особливо значущими є проблеми духовно-моральної орієнтації школяра на основі історичної пам'яті, усвідомлення минулого, сьогодення, в побудові образу майбутнього і своєї життєвої перспективи.

Мета дослідження: розкрити сутність і специфіку морального виховання учнів середнього шкільного віку на уроках на уроках фізичної культури. Відповідно до мети дослідження необхідно вирішити наступні **завдання:**

– охарактеризувати проблему морального виховання й розвитку особистості в філософській, психолого-педагогічній та методичній літературі;

– дослідити вплив занять фізичними вправами на моральний розвиток учнів середнього шкільного віку;

– розкрити методичні засади морального виховання учнів середнього шкільного віку на уроках фізичної культури в Україні та провідних країнах світу;

– проаналізувати методику проведення уроків фізичної культури з метою формування моральних якостей учнів;

– теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити формування моральних якостей учнів середнього шкільного віку на уроках фізичної культури.

Об’єкт дослідження: процес виховання учнів на уроках фізичної культури.

Предмет дослідження: формування моральних якостей учнів середнього шкільного віку на уроках фізичної культури.

Наукова новизна. Виявлено і апробовано ефективні підходи до виховання моральних якостей особистості на уроках фізичної культури (краєзнавчо-дієвий, етико-екологічний, особистісно-орієнтований, диференційований підхід, поєднання управління і самоврядування тощо).

Практичне значення роботи полягає в тому, що фактичний матеріал, теоретичні положення можуть бути використані для методичного забезпечення уроків фізичної культури в основній школі, учителями загальноосвітніх шкіл та студентами у підготовці до семінарських занять та під час проходження практики в загальноосвітніх навчальних закладах.

Апробація результатів дослідження. Основні положення магістерської роботи обговорювалися під час трьох Міжнародних та п’яти Всеукраїнських наукових конференцій: Міжнародній науково-практичній конференції «Моделі соціокультурного розвитку територій: перспективи та

можливості у світлі історичної спадщини сучасного та майбутнього» (25-27.09.2019 р., м. Суми); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Країни Центральної, Східної та Південно-Східної Європи у історичному дискурсі Західної цивілізації (7.04.2020 р., Полтава-Вітебськ); Міжнародній науково-методичній конференції «Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції» (29-30.05.2020 р., Суми) та II Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Сучасні музеї – центри збереження та використання історико-культурних спадщини» (24-25.10.2019 р., м. Суми); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Актуальні питання охорони праці та здоров'язбереження у галузі освіти» (26.11.2019 р., м. Суми); Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Макаренківські читання», присвяченого 132 річниці від дня народження А. С. Макаренка (13.03.2020 р., м. Суми); III Усеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Формування громадянської культури в Новій українській школі: традиційні та інноваційні практики» (18-19.06.2020 р.); VII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання методики викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» (01.10-02.10.2020 р., м. Суми) й представлені в матеріалах конференцій.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

1.1. Проблема морального виховання і розвитку особистості в контексті Концепції Нової української школи

Основними завданнями реформування освіти в Україні є трансформація національної освітньої системи в контексті реалізації концепції «Нова українська школа», яка має стати фундаментом для виховання духовності, моральності, національної гідності, самосвідомості та ідентичності молодого покоління українців [34]. Адже, як свідчать останні педагогічні дослідження, саме в закладах освіти здійснюється 40 % виховних впливів на дитину від загального рівня [49, с. 122]

Основою, зокрема, морального виховання є, насамперед, моральні цінності, тобто втілення в життя моральних норм і принципів як суспільно належної поведінки молодої людини. Свідоме оволодіння моральними цінностями сприяє моральному розвитку особистості.

Моральне виховання – цілеспрямований процес оволодіння дітьми моральними категоріями, цінностями, принципами, ідеалами, виробленими людством і прийнятими суспільством на рівні власних переконань, дотримання їх як звичних форм особистої поведінки. Моральне виховання має свою специфічну мету, яка визначається домінуючими суспільними відносинами і духовними цінностями. Мета виховання – становлення морально стійкої цілісної особистості [21, с.526].

Як зазначається в Українському педагогічному словнику моральне виховання є одним із найважливіших видів виховання, полягає в цілеспрямованому формуванні моральної свідомості, розвитку морального почуття й формуванні звичок і навичок моральної поведінки людини [16, с. 217].

Моральне виховання, як правило, починається з сім'ї, а продовжується в різноманітних закладах освіти від починаючи від дошкільних до закладів вищої освіти.

Гуманізація сучасної системи освіти і виховання дітей охоплює не лише духовний, фізичний розвиток, але і розвиток національних особливостей елементів культури, поведінки особистості [67, с. 170]. Останнім часом усе більше активізується осмислення фізичної культури з філософсько-культурологічних позицій, що викликане необхідністю розкриття її великих потенційних можливостей у формуванні людини з гармонійним розвитком фізичних і духовних сил. Б.Р.Голощепов, В.В.Кузін та ін. відмічають, що існує взаємозв'язок знань усередині психобіологічних і соціокультурних наук, що вивчають фізичну культуру, а також їх зв'язок між собою, що повністю відповідає розумінню феномену людини, як цілісної особистості в усіх своїх проявах [15, с. 24; 53, с.56 -57].

До недавнього часу в педагогічній теорії і практиці недостатньо враховувалися національні особливості, традиції, звичаї, досвід народних традицій фізичного розвитку особистості. Але варто відзначити, що виховання, якщо воно не хоче бути безсилим, має бути народним, повинно бути пронизано народністю, так стверджував відомий педагог К. Д. Ушинський [68, с. 162].

У суспільстві завжди мають бути як старі традиції, в яких сконцентрований досвід минулих поколінь, так і нові, такі, що є квінтесенцією досвіду сьогодення. Деякі традиції, з'явившись в далекому історичному минулому, взагалі ніколи не зникають, а відповідно до нового суспільного устрою збагачуються і розвиваються як за змістом, так і за формою.

Спрямованість фізкультурної освіти в сучасній школі визначається єдністю ціннісних орієнтацій, мотиваційної сфери, базових і спеціальних знань про благотворне використання фізичних вправ в умовах оздоровчого і

спортивного тренування, життєдіяльності в цілому [17, с.43-44; 37; 53, с.57-58; 60, с.55; 61, с. 54; 69, с. 76-77; 78; 82] та ін.

З усіх різновидів змісту і форм організації діяльності школяра найбільшими можливостями у вирішенні завдань не лише по розвитку рухових якостей, але і морального виховання посідає, навчальна діяльність, що здійснюється на уроках фізичної культури [65, с.20-21; 72, с.220-221; 81].

Про вплив фізичних вправ на духовний світ особистості, про можливість використання фізичної культури і спорту з метою морального виховання відзначали у своїх працях І.Сіданіч, А.Сембрат, О.Яровська та ін. [60; 61; 82] та ін. Зокрема, Chiri J. Homman в книзі «Sport and Religion», говорячи про роль церкви в піднесенні спорту, акцентував увагу читачів на вихованні й розвитку індивідуальності через заняття фізичними вправами [83]. Г.Д. Горбунов [15, с.122] розглядав фізичне виховання як функціональну основу впливу рухової діяльності на психічну сферу людини. А.Г. Грудок, досліджуючи соціально-педагогічні основи фізичної активності, пише, посилаючись на Л.П.Волкова [13], В. К. Бальсевич і Л.І. Лубишеву [3, с.2-3]; Бальсевич В.К, що «в процесі фізичного виховання здійснюється дія не лише на рухові здібності людини, але і на її почуття й свідомість, психіку та інтелект» [80, с. 15]. Це обумовлено тим, що фізична активність, з одного боку, включає всі основні види життєдіяльності дитини (пізнавальну, творчу, ігрову, комунікативну), забезпечуючи тим самим можливість різнобічних проявів усієї сукупності інтелектуальних, емоційних і моральних компонентів особи по відношенню до об'єктів навчального пізнання й спілкування (фізичним вправам, що засвоюються знанням, діям учителя, вчинкам товаришів по навчанню та ін.), а з іншого боку, найбільшою мірою піддається контролю і регламентації, забезпечуючи тим самим можливість ефективного управління моральним розвитком учнів.

Виховний потенціал уроків фізичної культури обумовлений окрім сказаного вище, особливостями їх змісту і організації. Він проявляється, по-перше, у впливі фізичних вправ на розвиток вольових якостей (сміливості

рішучості, наполегливості, терплячості, стриманості); по-друге, в різноманітні використовуваних на уроці форм організації діяльності, що створюють ситуації навчальної співпраці або навпаки, суперництва учнів на основі колективістських проявів і міжособистісних стосунків, регульованих необхідністю дотримання встановлених правил (наприклад, гри), норм моралі, поведінки, стримування емоцій. Творче використання перерахованого дозволяє педагогу не лише створювати конкретні виховні ситуації, але і оперативно реагувати на поведінку учнів і своєчасно коригувати її, вважає Б.А.Ашмарін [2, с. 123-124].

Серед основних завдань, які ставить сучасне суспільство перед освітою, особливо виділяється завдання виховання активної, свідомої, творчої особистості [76]. У зв'язку з цим величезні можливості народних рухливих ігор у вихованні фізичних і моральних якостей особистості підтверджуються багатовіковою історією і народними традиціями. Виходячи з цього, метою вивчення в школі народних рухливих ігор, впровадження їх в освітній процес являється формування таких важливих якостей школярів, як сміливість, ввічливість, витримка і стриманість, дисциплінованість, доброзичливість, уміння відчувати красу рухів, почуття обов'язку, відповідальності, гордості, почуття гідності, повага до дівчаток тощо.

На думку багатьох учених [57, с. 144-145; 58, с.20; 76, с. 198;] саме на школу і її соціально-педагогічні зв'язки з іншими інститутами виховання покладена пріоритетна роль у формуванні особи, збереженні традицій і реалізації потенційних можливостей навчання і виховання .

Як показали дослідження, при вивченні фізичних вправ навчальна діяльність школяра набуває характеру навчально-рухової діяльності. Опора на теорію діяльності і її роль в розвитку людини [66; 71; 73; 74], роль діяльності в навчальному процесі [60; 61; 82], дозволяє визначити можливості фізичної культури як шкільного предмета і усієї системи фізичного виховання учнів.

Сучасна психологія, педагогіка правомірно стверджують, що моральна сутність людини проявляється в єдності її свідомості, поведінки і почуттів [6; 12; 18; 59]. Педагогіка фізичної культури ґрунтується на тому факті, що розрив, протистояння цих моральних категорій ведуть до невинних втрат у процесі виховання. Гармонійний розвиток моральної поведінки, свідомості і почуттів – сутність педагогіки фізичної культури зокрема і всієї педагогіки взагалі [2, с. 165; 22, с. 116-117].

Досліджуючи роль навчальної діяльності в моральному вихованні учнів, слід зазначити, що одним з головних джерел морального виховання в навчальній діяльності є її зміст (З.І. Васильєва). З цієї позиції зміст навчально-рухової діяльності в системі шкільного фізичного виховання представляється наповненим великими можливостями для вирішення завдань морального виховання, оскільки включає усе різноманіття інтелектуальних, пізнавальних, емоційних і моральних компонентів. Відзначаючи навчально-рухову діяльність, слід зазначити, що її особливістю є відсутність строго регламентованого, на відміну від інших шкільних предметів, спілкування учнів [35; 36; 60; 61].

Провідна роль і в цьому плані належить рухливим іграм. Наявність постійних тісних контактів, різноманіття і емоційність взаємин відкривають перед педагогом великі можливості для створення відповідних ситуацій. Такі ситуації спостерігаємо, наприклад, в умовах суперництва, що вимагає дотримання правил, норм спортивної етики, поваги до суперника. Рухливі ігри, у тому числі і народні, сприяють розвитку відчуттів і сприйняття, вчать сприймати навколишні предмети і явища в їх взаємозв'язку. Крім того, формують важливі життєві навички визначення відстані, ваги, міцності та інших якостей різноманітних предметів. А також надають дітям нових вражень і знання про те, що оточує дитину, привчають до спостережливості, швидкого розуміння суті явищ, учать логічному мисленню та ін. [72; 76]. Гра розвиває важливі пізнавальні процеси – увагу, пам'ять, уяву, мислення, відчуття, а також розвивають волю, самостійність, сміливість,

винахідливість, витримку, холонокровність, акуратність, дисциплінованість тощо [55; 58, с.42-43; 70; 77].

Творче використання цих особливостей навчально-рухової діяльності, зокрема гри, дозволить учителям не лише створювати конкретні ситуації успіху, виховання, але і оперативно реагувати на поведінку учнів. Наявність у рухливій грі елементів суперництва вимагає від учнів зазначених фізичних зусиль, що робить її ефективним методом виховання фізичних здібностей [77, с.13-14]. Дотримання умов і правил гри в умовах протистояння, дає можливість педагогові цілеспрямовано формувати моральні якості дитини, тобто гра виступає як метод виховання необхідних якостей особистості. Народні рухливі ігри виступають засобом формування таких якостей особистості як доброзичливість, терпимість, уважність, гуманність та ін. Г. І. Щукіна [75, с. 114-115], В. А. Сластьонін [62, с.150] звертають увагу на використання гри з метою формування суспільної поведінки і досвіду відносин у суспільстві. За допомогою участі в сюжетно-рольових народних рухливих іграх дитина знайомиться з різноманітними професіями і соціальними нормами поведінки, а ігрові правила сприяють регуляції емоцій дитини відповідно до вибраної ролі. Виконання ролі – це добровільне виконання правил гри, яке проковує до прояву учнем певних вольових зусиль, робить його витривалішим, більш терпеливим. Через гру дитина здійснює своє прагнення до певних зразків людської поведінки, причому гра дає можливість переводити зовнішні вимоги (педагога або колективу) у власні, внутрішні прагнення школяра. Тому ігри можна розглядати як засіб спонукання дитини до самовиховання, до добровільної роботи над поліпшенням своєї моральної поведінки.

К.Д. Радіна [56, с. 32-33] вбачає в народних іграх ситуації, в яких можуть порушуватися негативні самооцінки школярів, оскільки в грі школяр може відчути довіру, доброзичливість товаришів і дорослих, побачити, що від нього чекають хорошого і вірять в нього.

Особливе значення мають народні рухливі ігри. Необхідно відмітити також значення народних рухливих ігор у підвищенні рівня національної самосвідомості учнів, як невід'ємної складової морального виховання.

На використання ігрових ситуацій у вирішенні проблем морального виховання і розвитку учнів звертали увагу О. С. Богданова, С.Д. Криштоф, В.В.Ворожбіт, Л.І.Кондрашова, О.О.Лаврентьєва, Н.І.Зеленкова та ін. [8; 14; 32]. Дослідники використовують ігри як діагностичний метод формування моральних якостей (доброзичливості, взаєморозуміння, уміння чути іншу людину, справедливість, товариськість). Традиційні народні рухливі ігри є в цьому відношенні найбільш прийнятними. Виявилось, що в порівнянні з навчальною діяльністю, в іграх значно менша кількість дисциплінарних вимог, а для процесу гри велике значення мають моральні якості дітей. У ігровій діяльності частіше спостерігається прояв терпимості до успіху в спільній справі. Рідше спостерігаються такі риси, як заздрість, злорадство, марнославство, злість, несправедливість тощо [4, с.15; 51; 52].

Крім того, відрізняючись своєю гуманістичною спрямованістю, що відмічали у своїх працях Є. М. Славинецький, Є. А. Покровський, К. Д. Ушинський та інші педагоги, народні рухливі ігри в більшій мірі, ніж традиційні фізичні вправи, можуть сприяти формуванню морально-вольових якостей, оскільки є органічною частиною культури, представляють найбільш доступний засіб виховання і не вимагають спеціальної підготовки [68; 77].

Дослідження багатьох учених і педагогів минулих років (К.Д. Ушинського, Є.О. Покровського, Є.М. Дементьєва та ін.) про значення використання народних рухливих ігор у вихованні не втрачають своєї значущості і на сьогоднішній день, оскільки питання, пов'язані із застосуванням засобів народної педагогіки, так і питань, що стосуються морального виховання школярів постають на сьогодні найбільш актуальними [30; 44; 64; 69; 70; 77].

Твердження багатьох сучасних педагогів про пріоритет національних засобів виховання представляються досить правомірними, зважаючи на

актуальність на сьогоднішній день питання національно-патріотичного виховання. Включення в педагогічний процес народних рухливих ігор дозволить, на наш погляд, не лише залучити дітей до традицій свого народу, але і відродити частково втрачені або забуті традиції [19; 41; 48; 54].

На сьогоднішній день ніхто не заперечує проти необхідності якомога ширшого залучення народних традицій фізичного виховання в сучасний навчально-виховний процес. Проте на практиці засоби народного фізичного виховання особистості ще недостатньо запроваджуються в навчальний процес, незважаючи те, що вони несуть в собі значній виховний потенціал [10, с. 9-10; 19, с. 58-59].

Вимагає становлення культури гідності особистості й прагнення України до євроінтеграції. Сучасне європейське співтовариство з досконалими для сьогоднішнього соціокультурними стандартами та гуманістичними цінностями може задовольнити наші намагання лише за низки умов. Пріоритетними серед них є зміни, що передбачають встановлення прав людини, які є гарантією для збереження гідності та честі. Таким чином, створюються зовнішні умови формування внутрішніх регуляторів поведінки особистості, що зростає.

У контексті Концепції «Нової української школи» (2016 р.) школа має навчити дітей використовувати знання і вміння, що отримуються в процесі навчання, для вирішення повсякденних проблем і життєвих ситуацій й відповідають Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст., Державному стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011), Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015) та іншим нормативно-правовим документам [20; 23; 33; 34; 45; 46; 47].

Саме тому заняття фізичною культурою повинні стати необхідною звичкою для учня. Рух, змагання, самоствердження – природна суть фізичної культури і спорту. Випускник основної школи – це патріот України, який знає її історію; носій української культури, який поважає культуру інших народів; компетентний знавець української мови, що вільно спілкується

державною мовою, володіє також рідною (у разі відмінності) й однією чи кількома іноземними мовами, має бажання і здатність до самоосвіти. Молода людина повинна виявляти активність і відповідальність у громадському й особистому житті, здатність до підприємливості й ініціативності. Крім того має уявлення про світобудову, бережно ставиться до природи, безпечно й доцільно використовує досягнення науки й техніки, дотримується здорового способу життя тощо.

Таким чином, виходячи з аналізу наукових джерел, ми бачимо, що багато вчених і педагогів зазначають про необхідність, насамперед, духовного, морально-етичного національного виховання на уроках фізичної культури, оскільки вбачають прямий зв'язок цієї культури з моральним вихованням майбутнього покоління нашої держави.

1.2. Історико-педагогічний аспект духовно-морального виховання особистості засобами фізичної культури

Рухливі ігри виникли тоді ж, коли і виникло людство. Спочатку їх застосовували в ритуальних обрядах та святах, бо саме за допомогою гри наші пращури хотіли задобрити язичеських богів, уникнути гніву природи, уберегтися від злих духів. З розвитком цивілізації гра почала втрачати первинне значення. З плином часу вона все більше ставала елементом втіх та забав, але зберігала при цьому звичаї народу, та найголовніше за допомогою гри майбутнім поколінням передавався історичний, військовий та життєвий досвід предків. Деякі цінності народної фізичної культури дійшли й наших днів, а ті, що збереглися, вимагають вивчення й розвитку в сучасних умовах.

В Україні з давніх часів фізична досконалість народу займала рівне становище з духовними, моральними й фізичними якостями людини. Так, в період Київської Русі існував певний культ сили, при цьому слово «міць» визначало не лише фізичну силу та стійкість духу, що вказувало на гармонію

людських якостей. Найповніше національний ідеал людської досконалості формується через систему народних поглядів, звичок, знань, переконань.

Дослідження давньоруських літописів, фресок і мозаїк, зокрема Софіївського собору в Києві, літературних та етнографічних джерел свідчить, що вже тоді для українського народу фізичне виховання становило чільне місце в щоденній діяльності людини. Важливо зазначити, що воно являло собою підґрунтя для обрядів, одним із чинників підготовки людини до праці, передумовою посилення оборонних можливостей держави. Зокрема, важливим чинником визнавалося свідоме уживання індивідом фізичних вправ у щоденному побуті, зумовлене потребами особистості, роду, суспільства. З давнини люди дбали про те, щоб діти могли рости здоровими, дужими й життєрадісними. Важко переоцінити освітнє й виховне значення легенд, переказів про дивовижну фізичну силу українських богатирів, що завжди співзвучно поєднувалася з їх духовною та моральною довершеністю. Це поєднання було й лишається взірцем для наслідування всіх майбутніх поколінь [11; 49, с.123;].

Фізичне й психофізичне загартування юнаків, майбутніх захисників посідало чимале місце в добу козацтва. Доведено, що українська козацька система виховання – оригінальне та самобутнє явище, аналогій якому не було в світі. Вона мала кілька етапів виховання. Перш за все вона зміцнювала високий статус батьківської і материнської народної козацької педагогіки, одним із завдань якої було: готувати фізично загартованих, із міцним здоров'ям, мужніх воїнів-захисників свого народу від іноземного загарбання. Ідея фізичного й духовного вдосконалення підростаючого покоління знайшла своє віддзеркалення і в теоретичному спадку українських передових діячів освіти [5; 21; 27; 28; 40; 48] та має неабияке значення для сьогоденної української національної школи.

Так, видатний просвітитель XVIII ст. Г. Сковорода, першим в історії української педагогічної думки висунув ідею природного виховання, вважав, що фізичне виховання дитини варто починати ще до її народження і полягає

воно, насамперед, в веденні здорового способу життя батьками. Варто зазначити, що ідеал гармонійної цілісної людини, в якій моральне, фізичне й естетичне виховання виступають в органічній єдності, багато в чому був лише мрією філософів епохи Відродження.

Неможна недооцінювати педагогічний доробок Д. Дідро в науковому осмисленні функцій та ролі фізичного виховання у пізнавальній діяльності дітей. Він рекомендував вести навчання з перервами, вводити в розпорядок дня ігри та вільний час [11, с.7-8].

Жан-Жак Руссо сформував педагогічну доктрину щодо співпраці батьків і вчителів у плані фізичного виховання, ця доктрина вимагала якнайбільшої свободи для дитини. Високу оцінку ролі сім'ї і школи у фізичному вихованні дитини надавав відомий швейцарський мислитель і педагог І. Песталоцці. Він поділяв елементарну освіту дітей на елементарні: інтелектуальну (розумову); моральну й фізичну. Він вважав, «природна домашня гімнастика» не лише розвиває фізичні сили дитини, але одночасно сприяє її розумовому і моральному розвитку [16, с. 330].

А. Дістервег засвідчує, що принцип гармонійної освіти потребує і деякого розвитку як тіла так і духу (здоровий дух у здоровому тілі). Ніякий вид розвитку не повинні здійснюватись на шкоду іншому. Автор розглядав роль учителя й школи у фізичному вихованні дітей як провідну ланку, яка має визначати вплив сім'ї на формування особистості дитини [16, с.112].

Ш.Фур'є приділяв величезного значення фізичному розвитку людини, він вважав, що із раннього дитинства необхідно постійно вправлялись у розвитку тіла [11, с. 51].

Неоціненний внесок у вдосконалення бачення системи фізичного виховання підростаючої генерації зробив фундатор фізичної освіти, педагог П. Лесгафт. Він убачав мету виховання в гармонійному поєднанні розумового, морального і фізичного розвитку, а в основу теорії фізичного виховання поклав не тільки дані анатомії і фізіології, а й психологічної науки. Особливо цінними, на наш погляд, видаються роботи П. Лесгафта з

співпраці школи і сім'ї, проблем родинного виховання, у фізичному й духовному розвитку дітей [40, с.29]. Аналіз історико-педагогічних аспектів питання фізичного виховання засвідчує, що кожний народ, зазвичай має власний, самобутній різновид фізичних вправ і рухливих ігор, які являють собою важливу частку його національної культури, життя й побуту. Сила й витривалість, стійкість і спритність – ці фізичні якості завжди цінуються у будь-якому народі. Історично слалося, що різні народи усвідомили, що фізичне виховання тісно пов'язане, зокрема з вихованням моральних якостей особистості.

М. Корф відстоював думку про необхідність загального обов'язкового навчання, та стверджував, що ціллю загальноосвітньої школи мусить бути підготовка людини до життя, й необхідність розвитку людини як фізично так і духовно [11, с.47].

Чималого значення фізичному вихованню надавав закарпатський педагог-просвітитель О.В.Духнович. Пропагуючи принцип природо-відповідності виховання, він удосконалював ідею про рівномірне формування у дитини фізичних моральних та інтелектуальних сил. Але все ж основною метою виховання Олександр Духнович вважав формування моральної особистості, здатної виконати обов'язки громадянина й патріота [40, с.176-177].

К. Ушинський приділяв багато уваги фізичному вихованню дітей. Однією з головних його турбот було поширення педагогічних знань серед вихователів-педагогів і батьків. Він писав, що дорослі зобов'язані розвивати у дитині все добре, заохочувати її особисте палке бажання до вдосконалення [68, с.159].

Важко переоцінити судження Г. Ващенка про фізичне виховання. Педагог вважав, що фізичне виховання має два провідні аспекти: гігієнічне виховання і фізичні вправи. Завданням першого є гарантувати здоров'я, а у другого – фізичний розвиток [61, с.312].

Підсумовуючи історичну соціально-політичну обумовленість, а також опираючись на вагомий досвід педагогів-попередників, значення фізичного виховання у гармонійному формуванні особистості доводить С. Русова. Аналізуючи оцінки цієї проблеми багатьох представників передової педагогічної думки, вона доходить умовиводу, що мета виховання має полягати в тому, аби послужити в здійсненні розвитку духовних і фізичних сил дитини [61, с.335].

У роботах визначних педагогів радянського періоду особливу увагу присвячено формуванню індивідуальної активності дитини, тобто розвитку у неї соціально корисних потреб. Вагомим внеском у розв'язання проблеми взаємодій родини і школи в усебічному вихованні школярів є праці А. Макаренка. «Виховання, відзначав він, процес соціальний у широкому розумінні цього слова. Виховує дитину (добре чи погано) все: природа, середовище, явища, речі, але в першу чергу – люди. із них на першому місці – батьки і педагоги» [14, с. 120]. Задачею фізичного виховання школярів А. Макаренко вважав утвердження чіткого та добре спланованого режиму дня, в якому, поряд з іншими загальноосвітніми дисциплінами, повинні проводитися заняття фізичною культурою. Визначаючи роль і особливості спільної роботи сім'ї і школи з формування в учнів необхідності у фізичному вдосконаленні, він писав, що головний смисл виховної роботи і особливості роботи сімейного колективу полягають у виборі й вихованні людських потреб, у направленні їх до тієї моральної висоти, яка тільки й може спонукати людину до боротьби за подальше вдосконалення [14, с.123].

Серед безлічі проблем, що притягували увагу В. Сухомлинського, однією з основних була проблема фізичного виховання школярів. Добре, міцне здоров'я, за його переконаннями, – найважливіша умова життєрадісного сприйняття й активної, творчої діяльності будь-якої людини. «Духовне життя дитини, стверджував педагог, її інтелектуальний розвиток, мислення, пам'ять, увага, почуття, воля великою мірою залежать від «гри» її фізичних сил» [40, с. 193].

На думку педагога, заняття фізичною культурою і спортом мусять, приносити учням задоволення та насолоду, та перетворитися в потребу. Важко переоцінити поради В. Сухомлинського щодо самовиховання у фізичній культурі, а саме: здоров'я – це повна духовного життя радість, світлий розум. Твоє здоров'я – у твоїх руках [40, с. 195].

На прикладі декількох поколінь вихованців В. Сухомлинський прийшов до глибокого переконання, що успіху у вихованні у цілому й фізичному зокрема можливо досягти лише загальними зусиллями родини, школи і громади. Надаючи особливе місце методиці керування сімейним вихованням у роботі «Розмова з молодим директором», він писав, що «...цю роботу колектив вважає найбільш потрібною, найважливішою серед всіх інших справ. Ми взагалі нічого не досягнули б, якби не працювали з батьками» [27, с. 144-145].

Фізичне виховання, стверджують українські педагоги, в системі формування людини варто вважати одним із провідних факторів не лише фізичного, а й духовного розвитку.

Отже, вивчення й узагальнення історико-педагогічних аспектів проблеми фізичного виховання учнівської молоді дає підстави виважено й системно звернутися до осмислення надзвичайно актуальних завдань вітчизняної освіти сьогодення, зокрема з позиції фізичного вдосконалення і самовдосконалення учнів.

1.3. Вплив занять фізичними вправами на моральний розвиток учнів середнього шкільного віку

Аналіз наукової психолого-педагогічної літератури з фізичного виховання школярів засвідчує, що перехід від дитинства до підліткового віку передбачає не лише фізичне дозрівання особистості, але й залучення її до культурних надбань людства, оволодіння певними знаннями, вміннями і навичками, тобто набуття вітагенних компетентностей. Завдяки цим

компетентностям школярі можуть працювати, проводити суспільно-корисну діяльність та мати відповідальність перед суспільством. Саме середній шкільний вік є надзвичайно важливим періодом формування майбутньої особистості не лише в фізіологічному аспекті, але й в суспільному. У період цього переходу діти поступово залучаються до суспільно-корисної діяльності, стають більш самостійними й відповідальними за свої вчинки.

Впродовж життя розвиток організму людини відбувається неодноразово, нерівномірно відбувається й формування рухових здібностей людини. Вікова періодизація передбачає поділ дітей шкільного віку та наступні групи: молодший шкільний вік (хлопчики 7-12 років та дівчатка 7-11 років); підлітковий вік (хлопці 13-16 років та дівчата 12-15 років). Період повільного росту (від 7 до 10 років) змінюється прискореним ростом у 10-12 років у дівчат і в 13-14 років у хлопців. Найбільший приріст маси тіла відбувається під час повільного росту дитини в довжину (з 7 до 10 та з 17 до 20 років). Періоди інтенсивного росту характеризуються значним посиленням енергетичних і пластичних процесів в організмі. У цей час організм менш стійкий до несприятливих умов навколишнього середовища.

Організм дітей більш стійкий проти впливу несприятливих факторів у періоди інтенсивного зростання ваги тіла і порівняно повільного росту. Проте, особливо у віці 11-15 років у дівчат та 13-16 років у хлопців, бувають і значні відхилення від установленної залежності [12].

У психолого-педагогічній літературі увага акцентується, насамперед, на зміні провідних форм діяльності особистості, а не на її фізичному розвитку. Провідні вітчизняні психологи межі підліткового віку встановлюють між 11-12 і 14-15 роками, а період між 14-15 і 17 роками визначається як рання юність. Про це, зокрема зазначається в посібнику за редакцією А. В. Петровського «Возрастная и педагогическая психология» [12]. Інший учений Д.Б. Ельконін називає період від 11 до 15 років «підлітковістю». Учений визначає 11-15-річних школярів як учнів

середнього шкільного віку. Він вважає, що їх першочерговою діяльністю є спілкування в контексті загальнокорисної діяльності [59, с. 117-118].

У залежності від різних завдань і потреб життя, підлітки поступово оволодівають здатністю спілкуватися, вмінням розбиратися у власних перспективах, здатністю свідомо підкорятися прийнятим у колективі рішенням тощо. Особистість підлітка завжди суперечлива й мінлива та ніколи не буває однозначною. Педагоги підлітків зачасти оцінюють за певними формальними й зовнішніми показниками, насамперед, такими як дисциплінованість та навчальна успішність. І це є типовою й найбільш розповсюдженою помилкою вчителів.

Розвиток підлітка як особистості, варто розглядати крізь призму домінанти розвитку, в цьому є основні колізії підліткового віку, так вважає відомий український педагог І.Д. Бех. На нинішньому етапі розвитку суспільства підлітки для себе мають вирішити проблему вибору напряму самореалізації дієвого, результативного, творчого чи навпаки споживацького. І не в останню чергу це пов'язано з настановами стосовно інших людей і предметних цінностей. У підлітковому віці в психологічному розвитку особистості основна роль належить системі суспільних взаємин – так вважає Іван Дмитрович Бех. У цей час особливо зростає цінність дружби з однолітками, формуються моральні риси та мотиви поведінки учнів, розширюється сфера соціальної комунікації [5, с. 212].

На думку психологів, важливо враховувати такі фактори, як вікова психологія підлітків та різниця між поколіннями. Через конкретні події життя підлітків, котрі вікова психологія співвідносить з їх хронологічним віком, вікова психологія також визначає зміни, які відбуваються з особистістю підлітка. В оцінці фізичного розвитку дітей і підлітків вирішальну роль відіграє біологічний рівень зрілості їхнього організму. Це, насамперед може враховуватись під час комплектування спортивних секцій з різних видів спорту. На цьому ґрунтується й програма навчально-тренувальних занять для учнів 5-9-х класів. Необхідно також відзначити, що

за умов поступового підвищення навантажень, фізичні вправи та заняття спортивними й народними іграми позитивно впливають на підлітків. Саме тому під час навчальних занять учнів середнього шкільного віку спортивними та народними іграми необхідно дотримуватись певних правил:

По-перше, необхідно розподіляти учнів на групи (за віком і рівнем їх підготовки) та індивідуалізувати навантаження; по-друге, суворо дотримуватися режиму дня; по-третє застосовувати принципи регулярності й поступовості у зростанні навантажень; й насамкінець, виділяти достатньо часу для відпочинку між навантаженнями. У процесі роботи з учнями середнього шкільного віку категорично заборонено переносити особливості розпорядку і методики тренування дорослих спортсменів на заняття з учнями середніх класів. Крім того, без достатнього застосування загально розвиваючих вправ та систематичного використання максимальних навантажень, забороняється вузько спеціалізована підготовка цих учнів [6].

Важливе значення під час занять фізичними вправами має профілактика травматизму. З цією метою варто знати причини та характер спортивних ушкоджень і вживати заходів щодо їх унеможливлення. Під час ігор гравці виконують велику кількість рухів (стрибки, переміщення, падіння тощо). Тому в юних гравців найчастіше трапляються ушкодження кінцівок: вивихи пальців, променево-зап'ястного, ліктьового, плечового суглобів; розтягнення привідних м'язів стегна, пальців ніг, травми гомілковостопного та колінного суглобів. Серед травм колінного суглоба часто буває відрив внутрішнього меніска, пошкодження передньої хрещатої зв'язки. У гравців під час тренувань рідше трапляються травми стопи й гомілки.

У віці 13-16 років школярі вже володіють умінням зосереджувати свою увагу протягом тривалого періоду. Варто відзначити, що у підлітків значно розширюється коло інтересів, у результаті великої розумової діяльності зростає запас знань та умінь, набуття необхідних компетентностей.

У цьому віці пам'ять досягає найвищого рівня розвитку. У процесі спортивно-ігрової діяльності постійно проявляється прагнення учнів до

самостійності. Учителі фізичної культури, тренери спортивних секцій вимагають від учнів 5 – 9-х класів значних фізичних зусиль, щоб здійснювати індивідуальний підхід з урахуванням функціональних можливостей [14, с.27-28].

Педагогам необхідно підбирати оптимальну рухову активність, у процесі фізкультурно-масової роботи, яка необхідна людині протягом усього її життя до глибокої старості. Це є надійним способом за допомогою м'язової роботи зберігати і підвищувати резервні можливості серця і всього організму, а також підтримувати функцію м'язів і суглобів у задовільному стані.

Науковий аналіз та практичний досвід вказують на те, що як недостатність, так і надлишок рухової, м'язової активності мають негативний вплив на організм школярів. Звідси випливає, що існує певний оптимальний рівень фізичної активності який може надавати максимально сприятливий оздоровчий ефект. Тому основним напрямом використання фізичних навантажень для оздоровлення є їх оптимізація. Перш за все, оптимальне навантаження – індивідуальне. Учитель фізичної культури повинен ураховувати особливості життєдіяльності, фізичного стану, можливості й здібності індивіда. Оптимальна рухова активність повинна забезпечити нормальний, повноцінний розвиток і функціонування організму для збереження здоров'я і вдосконалення різних процесів життєдіяльності, компенсацію вікових змін в організмі тощо.

Таким чином, можна стверджувати, що система фізичної підготовки учнів середнього шкільного віку, зокрема, її оптимальне функціонування повинні розроблятися на основі закономірностей розвитку фізичних здібностей школярів, індивідуальних функціональних можливостей учнів, їх сенситивних періодів, анатоμο-фізіологічних особливостей, диференційованого та статевого підходу тощо. Тільки такий підхід дає можливість вирішувати одне з основних завдань фізичного виховання учнівської молоді в процесі фізкультурно-масової роботи – зміцнювати фізичне, духовне, моральне та психічне здоров'я підрастаючого покоління.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИ І ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Методи дослідження

Для розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс взаємопов'язаних теоретичних та емпіричних методів:

- науково-історичний, проблемний, порівняльний і логічний аналіз філософської, історико-педагогічної та психолого-педагогічної літератури, нормативно-правових документів, наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників з метою визначення поняттєво-категоріального апарату й розкриття теоретичних аспектів означеної проблеми;

- історико-педагогічний аналіз праць видатних представників прогресивної педагогічної течії для з'ясування сутності морального та фізичного виховання молоді;

- опитування – застосовувалося з метою виявлення якості знань школярів про традиції розвитку моральної та фізичної культури в нашій державі;

- лонгітюдного спостереження за учнями

- метод експертних оцінок;

- педагогічний експеримент.

2.1.1. Науково-історичний

У процесі написання роботи було використано таку джерельну базу: учених, учителів, державних діячів про духовне та моральне виховання учнів; етнографічні розвідки; традиційна народна медицина; народна педагогіка; археологічні знахідки; фольклорні матеріали (билини, казки, приказки, прислів'я, пісні, думи, перекази, скоромовки, лічилки) та ін.

Необхідно зазначити, що в останні роки значно збільшилася кількість досліджень історичних питань фізичної культури. З питань традицій фізичного та морально-етичного виховання опубліковані наукові праці

О.Вацеби, Є.Пристапи (1995, 1997), В.Старкова (1991), А.Цьося (1994) та інші; захищені кандидатські дисертації О.Вацеби (1993), А.Вольчинського, Г.Воробей (1997), О.Гречанюк (2000), І.Кліш (2000), Ю.Козія (2000), В.Левківа (1998), С.Мудрика (1999), Я.Тимчака (1998), П.Мартина, (1999), А.Окопного, (2001), докторська дисертація Є. Пристапи (1996) та ін.

Актуальність зазначеної проблеми спричинила те, що традиції морального та фізичного виховання в Україні стали предметом досліджень педагогіки, філософії, історії, філології (В.Г.Балушок, 1997; Т.В.Палагнюк, 2001; В.А.Старков, 1991; Б.Є.Трофим'як, 2003). У цих та інших наукових роботах на основі вивчення фактичного матеріалу виявлено, описано й проаналізовано найбільш розповсюджені фізичні вправи та рухливі ігри в різні історичні періоди, що позитивно впливають на виховання моральних якостей дітей і підлітків, наголошується на необхідності їх використання у школі й дошкільних закладах.

Зважаючи на історичні корені українського народу, вважаємо особливо актуальним дослідження морального та фізичного виховання у Київській Русі. Київська Русь (IX-XIII ст.), а згодом і Галицько-Волинське князівство (XII-XIV ст.) були могутніми державними утвореннями з високорозвиненим виробництвом, освітою, медициною, військовою справою. Окремі аспекти фізичної підготовки минулого були висвітлені в наукових працях. У дисертації В.А.Старкова (1997) на основі фольклорних даних прокласифіковано окремі різновиди давньоруських вправ морально-етичного, побутового, змагального та військово-прикладного спрямування. У працях С.Н.Пристапи (1996) досліджено педагогічні аспекти народної фізичної культури українців. Ігрова культура слов'ян проаналізована у працях А.В.Цьося (2000). Предметом дослідження Я.В.Тимчака (1998) була військово-фізична підготовка в Україні IX-XVIII століть: порівнювалися системи військово-фізичної й моральної підготовки воїнів періоду Київської Русі та доби козаччини. У науковому доробку В.Пилата «Бойовий гопак» (1994) розглядаються історичні, технічні та світоглядні проблеми

українського бойового мистецтва – бойового гопака. Автор, на підставі вивчення багаточисленних історичних джерел, аналізу матеріалів національного фольклору, стародавніх вірувань, традицій давніх русичів, частково відродивши пристосовує до сьогодення один із різновидів бойового вишколу лицарів України.

2.1.2. Історико-педагогічний

Зазначену тему продовжують М. Величкович і Л. Мартинюк у навчальному посібнику «Український рукопаш гопак» (2003). Автори на основі давніх традицій українців висвітлюють історію рукопашу, світоглядні (морально-етичні) особливості, структуру та прийоми застосування для сучасної молоді. А. Невгодівський у праці «Короткий нарис історії козацької педагогіки як гілки української етнопедагогіки» (2003) зазначає, що витoki української етнопедагогіки сягають праукраїнської антської держави (VI-VII ст.) та Київської Русі, характеризує духовні та фізичні витoki козацької педагогіки. Головною традицією в козацькій педагогіці, автор вважає, – «формування національно свідомих українців, стійких оборонців волі й незалежності України» [11, с.35].

Серед дисертаційних праць, що частково розкривають визначену автором проблему, варто відзначити роботи О. Вацеби (1993), А. Вольчинського, Г. Воробей (1997), О. Гречанюк (2000), Н. Деделюк (2004), І. Кліш (2000), Ю. Козія (2000), В. Левківа (1998), С. Мудрика (1999), Я. Тимчака (1998), П. Мартина, (1999), А. Окопного, (2001), докторська дисертація Є. Приступи (1996), а також М. Бунчука, А. Корольової, А. Кухтія, Г. Наталова, Ю. Теппера. У них подається ретроспективний аналіз формування та розвитку фізкультурно-спортивного руху в Україні в радянський період, пропонуються шляхи підвищення ефективності функціонування фізкультурно-спортивного руху. Однак, у більшості праць ґрунтовно не досліджуються тенденції морального розвитку особистості впродовж значного історичного періоду (становлення української нації). Інші

виконані відповідно до стану розвитку тогочасної науки, де панівними в офіційній підрадянській історіографії були абсолютизиція класового підходу і принцип партійності. Саме тому багато аспектів та проблем фізкультурно-спортивного руху в Україні залишаються малодослідженими, особливо, що стосується впливу фізичних вправ на моральний розвиток особистості.

Серед дисертаційних досліджень значна частина присвячена історії розвитку спортивного руху в західноукраїнському регіоні, а саме: О. Вацеби, М. Герца, Н. Гонжи, В. Прядченка, В. Русина, Б. Трофим'яка, проте вказують на науковий інтерес пошукачів до специфіки розвитку фізичного виховання в їхньому краї.

Чільне місце у джерельній базі становлять матеріали періодичних видань: «Новая школа», «Педагогическая мысль», «Шлях освіти», «Радянська освіта», «Учитель», матеріали наукових конференцій. Тут висвітлювалися питання розвитку фізичної культури, впровадження її у навчально-виховний процес, виробництво і побут широких народних мас.

2.1.3. Лонгітюдного спостереження

Лонгітюдний метод (англ. *Longitudinal study* от *longitude* – довготривалий) – застосовується, при вивченні однієї і тієї ж групи чи людини впродовж тривалого часу, за який ці об'єкти встигають істотно змінити будь-які свої значимі ознаки. У найширшому сенсі є синонімом панельного дослідження, а в більш вузькому сенсі – вибіркоче панельне дослідження будь-якої вікової або освітньої групи.

Засновниками лонгітюдного методу дослідження були Вільям Штерн і А.Н.Гвоздев, які вели різні щоденники спостережень за розвитком дитини в сім'ї. Лонгітюдні дослідження застосовуються, якщо потрібно простежити історію розвитку деякого роду об'єктів або людей, і вплив на них певних подій, і являють собою експеримент без контрольної групи з однієї експериментальної групою, в якій виконуються численні спостереження протягом досить тривалого часу. При цьому лонгітюдне дослідження

передбачає одночасне використання й інших методів: спостереження, тестування та ін.

За кордоном лонгітюдне дослідження застосовуються, наприклад, Національним дитячим бюро Великобританії для документування різних сторін розвитку дітей.

Переваги лонгітюдного методу, в порівнянні зі звичайним моніторингом, де на кожному етапі застосовується нова вибірка, полягають у можливості спостерігати за розвитком у часі одних і тих же людей, точно описувати зміни, що відбуваються в їх житті, включаючи зміни ціннісних орієнтацій, поглядів, мотивів, тощо.

2.1.4. Метод експертних оцінок

Метод експертних оцінок (метод Дельфі) – один із інструментів вибору і оцінки рішення. Мета цього методу – отримання узгодженої інформації високого ступеня достовірності в процесі анонімного обміну думками між учасниками групи експертів. Метод був розроблений в Сполучених Штатах Америки впродовж 1950-1960 рр. Його сутність полягає в тому, щоб за допомогою серії послідовних дій – опитувань, інтерв'ю, мозкових штурмів – домогтися максимального консенсусу при визначенні правильного рішення. Аналіз за допомогою методу експертних оцінок проводиться в кілька етапів, результати обробляються статистичними методами.

У нашому дослідженні для підтвердження обґрунтованості запропонованих критеріїв ми вдалися до методу експертних оцінок.

Згідно з програмою організації експериментальної роботи ми сформували експертну групу із числа викладачів педагогічного університету, та учителів школи в кількості п'яти осіб. Експертам було запропоновано оцінити балами від 1 до 5 (1 – вищий бал) значимість позначених нами критеріїв. Оціночний лист і матриця рангів містили 5 факторів, кожен з яких відповідав якомусь критерію.

2.1.5. Опитування

Анкетування проводилося з метою визначення рівня розвитку моральних суджень у дітей середнього шкільного віку. (додаток Б). Аналіз передбачає високоякісну оцінку отриманих результатів. В результаті перевірки виділити такі рівні володіння моральними судженнями: – високий, якому відповідає постконвенційний рівень розвитку моральних суджень (сприймаються норми, що мають загальнолюдську цінність та є універсальними). – середній, він характеризується доконвенційним рівнем розвитку моральних суджень (вчинки оцінюються перш за все за принципом користі для самого себе). – низький рівень це конвенційний рівень розвитку моральних суджень (засвоюються норми лише референтної групи). – деформований, який характеризується конвенційним рівнем розвитку моральних суджень (засвоюються та виконуються некритично норми лише референтної групи).

Анкета складалась з 8 питань, перевіривши відповіді учнів на них, ми отримали змогу визначити їхню стадію розвитку моральних суджень (за Л. Кольбергом).

Опитування – застосовувалося з метою виявлення якості знань школярів про традиції розвитку моральної та фізичної культури в нашій державі.

2.2. Організація дослідження

У дослідженні взяли участь 36 учнів загальноосвітньої школи № 23 м. Суми. Експеримент тривав упродовж 2019-2020 рр. і охоплював три етапи науково-педагогічного пошуку.

На першому етапі (2019 р.) вивчено і проаналізовано історичну, психолого-педагогічну, спеціальну науково-методичну літературу з зазначеної проблеми, обґрунтовано методологію дослідження, мету і завдання роботи.

На другому етапі (2019 рр.) визначено у досліджуваних групах знання форм, методів і засобів фізичного та морального виховання на уроках фізичної культури в середніх загальноосвітніх навчальних закладах для учнів середнього шкільного віку.

На третьому етапі (2019-2020 р.) уточнено теоретико-методичні аспекти та узагальнено анкетні дані, визначено шляхи застосування форм, методів і засобів фізичного та морального виховання учнів, оформлено роботу.

Ефективність експериментальної методики формування моральних якостей учнів середнього шкільного віку на уроках фізичної культури було перевірено шляхом педагогічного експерименту з учнівською молоддю загальноосвітньої школи № 23 м. Суми. Сутність експерименту полягала у підвищенні обізнаності школярів з морально-етичними нормами та застосування їх не лише на уроках фізичної культури на заняттях в школі, але й в повсякденному житті.

Результати формуючого експерименту свідчать, що школярі показують достовірно вищі спеціальні знання після експерименту. Загалом якість знань зросла на 0,75 бала. Педагогічні спостереження показують, що після проведення спортивно-масових заходів з використанням спеціальних фізичних вправ, і зокрема народних рухливих ігор, що формують моральні цінності в учнів середнього шкільного віку значно підвищився інтерес до фізичного виховання і спорту, історії фізичної культури, що є основою для формування стійких переконань щодо необхідності здорового способу життя та стабільної адекватної поведінки.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО- МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

3.1. Methodика проведення уроків фізичної культури з метою формування моральних якостей учнів

Фізичний розвиток учнів середнього шкільного віку – це одна із найважливіших умов всебічного розвитку особистості. Для цього необхідне цілеспрямоване вдосконалення моральних, волевих і фізичних якостей особистості. Фізичне виховання учнів, зокрема 5-7 класів, необхідно здійснювати в процесі ігрової діяльності, комплексно інтегруючи з розумовим, моральним, патріотичним та естетичним вихованням. У цьому віці одним із найважливіших засобів фізичного виховання й вдосконалення особистості є народні та спортивні ігри. До речі, вони посідають чільне місце в навчально-виховному процесі школярів.

Чимало народних ігор існують з давніх часів і передаються з покоління в покоління. Час вносить деякі зміни в їх проведення, наповнюючи їх новим змістом, що відображає сучасне життя. Зокрема, сучасні ігри збагачуються новими прийомами, вдосконалюються засоби, створюється безліч ускладнених варіантів, але їх рухова основа залишається незмінною. Одна із найважливіших переваг рухливих ігор полягає в тому, що вони дають можливість відтворювати всі види природних рухів людини. Зокрема, це ходьба, біг, боротьба, лазіння, метання, стрибки, кидання і ловлю, вправи з предметами та ін. Такі рухи є універсальним і незамінним засобом тренування й фізичного вдосконалення фізичного розвитку учнів.

Рухливі ігри створюють значні перспективи для прояву ініціативи і творчості школярів. Адже відомо, що їх характерною рисою є багатство, різноплановість та різноманітність рухів. Цінним аспектом є свобода їх застосування в різноманітних ігрових ситуаціях.

Крім того, рухливі ігри мають яскраво виражену емоційну складову. Адже відомо, що граючись дитина відчуває радість, задоволення, інколи здивування, напругу фізичних і розумових сил, збагачує свій внутрішній світ.

У загальноосвітніх навчальних закладах, під час навчальних занять, різноманітних позакласних виховних заходів, особливо для учнів середнього шкільного віку, ми бачимо, що важливе значення мають ігрові форми навчання. Застосовуються як ігри спортивні так і народні, особливо, що мають змагальний характер. Водночас, аналіз уроків з фізичного виховання учнів середнього шкільного віку доводить, що ефективність їх проведення у загальноосвітніх навчальних закладах інколи не відповідає сучасним вимогам. У багатьох загальноосвітніх школах фізкультурно-масові та спортивні заходи нерідко організуються на низькому методичному і виховному рівні. Не секрет, що в спортивних секціях і фізкультурних гуртках а кількість учнів значно знизилась. Й кількість гуртків та секцій стало менше. Результати опитування свідчать, що лише 10-12 % учнів середніх класів відвідують спортивні секції або фізкультурні гуртки [31, с.30]

Як зазначалось, ігрова діяльність може бути різноплановою й багатоманітною. Тому її використання на уроках фізичної культури має значні переваги. Ігрова діяльність, перш за все, спрямована на зміцнення здоров'я учнів й загартування їх організму. Крім того, ігри впливають на гармонійний розвиток учнів, їх фізичних та інтелектуальних можливостей. Крім того, учні самотужки можуть регулювати фізичні навантаження відповідно до власних функціональних можливостей. Під час гри в учнів середнього шкільного віку формуються та розвиваються життєво важливі рухові навички та уміння.

Доведено, що ігри можуть впливати на формування характеру юної особистості. Так, зокрема, вони мають вплив на формування таких рис характеру, як активність, дисциплінованість, взаємодопомога, почуття відповідальності за члена команди чи всю команду, повага до своїх партнерів і суперників тощо.

Загальновідомо, що рухливі ігри мають значний оздоровчий вплив. Так, зокрема, впливають на удосконалення нервової системи, на зміцнення та розвиток рухового апарату, на посилення загального обміну речовин. Під час рухливих ігор покращується діяльність усіх органів і систем організму школярів. У загальному підсумку ігри сприяють розвитку фізичних якостей, підвищуючи рухливість організму, сприяючи розвитку зорового, вестибулярного, м'язового та інших аналізаторів.

Варто зазначити, що під час проведення уроку учитель фізичної культури, обов'язково слідкує за ігровою діяльністю учнів й використовує відповідні прийоми регулювання їх фізичних навантажень.

Регулювати фізичне навантаження учнів можна одночасно користуючись кількома прийомами. Наприклад, змінювати вихідне положення можна одночасно із зміною темпу, швидкості й обтяження [4].

Заняття зі спортивних ігор, як і інші уроки фізичної культури, повинні мати у своєму змісті оздоровчі й виховні завдання. Цього можна досягнути застосовуючи декілька способів вирішення проблеми. По-перше за допомогою роз'яснення потрібного матеріалу щодо засвоєння знань, умінь і навичок учнів; по-друге із застосуванням відповідних комплексів фізичних вправ та їх багатоманітністю. А також завдяки правильному дозуванню фізичних і психічних навантажень, оскільки навчально-виховний процес, який здійснюється формально буде негативно впливати на повноцінний і гармонійний розвиток особистості.

За допомогою ігрової діяльності, в учнів середнього шкільного віку на уроках фізичної культури, ми маємо виховувати й розвивати основні якості особистості, удосконалювати й розвивати фізичні здібності учнів, сприяти зміцненню їх здоров'я. Проте реалізація можлива лише за умов послідовного й безперервного впливу на індивідуальність школяра й діяльність його організму.

Одними з головних умов ефективного проведення учителем уроку фізичної культури є раціональне використання часу, що відводиться для

проведення уроку та правильний розподіл часу на уроці. Правильна зміна працездатності є важливою умовою успішного проведення заняття, в учнів середнього шкільного віку як на підготовчому етапі, так і на основному й на заключному етапі уроку. Такий розподіл потребує від учителів фізичної культури, уміння підготувати раціональну структуру заняття, яка в значній мірі залежить від його змісту. Існує низка способів його проведення, наприклад, урок можна провести як цілісне ігрове заняття, тобто організувати гру і лише спостерігати за її процесом. Існує й інший спосіб – у процесі проведення гри розв'язувати ряд завдань, зокрема вивчення технічних елементів спортивної гри або ознайомлення з її тактикою чи можливо, з її різновидами. Учитель може також організувати проведення вправ на розвиток не лише фізичних, але і особистісних, зокрема моральних якостей учнів тощо.

На підготовчому етапі уроку фізичної культури (не менше 12 хв.) можуть вирішуватися різноманітні навчально-виховні завдання. Зокрема, це навчання стройовим вправам; правильності та якості виконання фізичних вправ; формування правильної постави учнів. Крім того, надзвичайно важливим є науковий приклад, тобто особистий приклад учителя у дисциплінованості, вихованості в т.ч. демонструвати приклади моральної поведінки, толерантності тощо.

Одночасно під час проведення всіх занять учитель повинен не лише демонструвати практичні вправи й нормативи, але й теоретичні основи фізичного виховання підлітків. Зокрема, це стосується правил проведення спортивних ігор. Адже учні повинні отримати необхідні знання щодо свого здоров'я, формування фізичної підготовленості та її розвитку, ведення здорового способу життя, необхідності застосування фізичних вправ та ігрової діяльності, формування особистісних якостей тощо.

Педагоги, методисти рекомендують закінчувати підготовчу частину уроку вправами на розвиток координаційних здібностей учнів та вправами, які наближені за змістом до основної частини уроку або спортивного заняття.

За рекомендаціями педагогів, психологів, методистів саме основна частина уроку фізичної культури учнів середнього шкільного віку з використанням ігрової діяльності має бути спрямована на вирішення найбільш складних виховних завдань. На початку основної частини уроку педагоги, психологи рекомендують проводити такі фізичні вправи, які б вимагали від учнів складних координаційних здібностей. Вправи, що спрямовані на розвиток фізичних якостей учнів, варто проводити у певній послідовності. Зокрема, спочатку проводять вправи на розвиток м'язової сили, потім швидкості, згодом спритності й витривалості. Проте у процесі проведення уроку цю послідовність можна змінювати з метою вирішення виховних та оздоровчих завдань фізичного виховання учнів.

Як правило, наприкінці уроку, необхідно поступово знижувати рухову активність учнів. Тобто рухливі ігри доцільно використовувати на початковій (після розминки) і основній частині навчального заняття. Проте, варто зазначити, що є низка народних рухливих ігор які можна використовувати і в заключній частині уроку (додаток А). Якщо рухливі ігри досить інтенсивні, то заключній частині уроку необхідно перейти на повільний біг, виконувати вправи на відновлення дихання, а також фізичні вправи для окремих груп м'язів, або імітаційні рухи тощо [17, с.44-45].

Варто також відзначити, що в школярів значно зростає інтерес до уроку фізичної культури, якщо учитель заздалегідь повідомить, що під час проведення наступного уроку будуть використані цікаві рухливі ігри. Зокрема, ті, у яких передбачена змагальна діяльність, рухливі ігри з елементами спортивних ігор або єдиноборств, тобто ті, що продукують спритність, почуття змагальності, відповідальності за успіх команди, тощо.

Фізичне виховання учнів у процесі ігрової діяльності має бути направлене, насамперед, на формування рухових умінь і навичок. Під час навчання елементів спортивних ігор учителям фізичної культури, варто планувати заняття таким чином, щоб воно складалося з трьох етапів підготовки. На першому етапі передбачено розучування фізичних вправ та

ігрових елементів, у процесі яких в учнів-початківців виникають необхідні рухові уміння. Під час реалізації другого етапу учні детально розучують техніку рухових умінь, деяких ігрових елементів та фізичних вправ, що дозволяє більш детально застосовувати і відтворювати рухове уміння, яке поступово переростає в рухову навичку.

В процесі реалізації третього етапу навчально-методичної роботи учителям фізичної культури, необхідно спрямувати свої зусилля на закріпленні попереднього матеріалу, а також удосконалення рухових умінь, що поступово переростуть в рухові навички. Це допоможе школярам вчасно реагувати на будь-які непередбачувані ситуації в ігровій діяльності й дозволить застосовувати набуті уміння й навички [29, с.130].

Соціально значимі мета й перспективи мають стати провідними виховними факторами, які вестимуть школярів у правильному напрямку. Вони сприятимуть зародженню в учнівських колективах класних традицій, розвитку творчих ініціатив і самостійності в досягненні поставленої мети. Це поступово сформує в класах певну систему фізичного виховання, фізкультурно-оздоровчої, спортивно-масової, ігрової роботи та здорового способу життя. В цій системі учні будуть самі керувати своєю виховною діяльністю, виступати носіями й пропагандистами певних ідей, розвитку фізичної культури, народних традицій та інноваційних методик проведення фізкультурно-оздоровчих спортивно-масових та ігрових заходів.

У процесі цієї діяльності активна позиція школярів, свідоме ставлення до різних форм занять ігровою діяльністю поступово сформує в них переконання в необхідності підвищувати свою рухову активність і фізичну підготовленість, які є основою здорового способу життя й підготовки до майбутньої військової служби, професійної та спортивної діяльності.

Таким чином вивчення теорії і практики фізичного виховання засвідчує, що застосування в загальноосвітніх школах спортивних та народних ігор сприяє здоровому способу життя й формуванню в учнів середніх класів фізичної вихованості. Така ефективна діяльність допомагає

також розвитку в них рухових умінь і навичок і таких рис характеру, як взаємодопомога, свідомо дисципліна, активність, почуття відповідальності, повага до своїх партнерів та суперників. Різноманітні рухи і дії, що виконуються в процесі проведення спортивних ігор на свіжому повітрі в сприятливих гігієнічних умовах, справляють великий оздоровчий вплив, зміцнюють нервову систему, розвивають руховий апарат, поліпшують загальний обмін речовин, підвищують діяльність усіх органів і систем організму школярів. Позитивний вплив на центральну нервову систему мають заняття спортивними іграми і моторне виконання рухів. Систематична їх зміна й постійне варіювання інтенсивністю м'язової діяльності сприяють розвитку фізичних якостей, нервової системи, підвищенню рухливості організму, розвитку вестибулярного, м'язового та інших аналізаторів.

3.2. Методичні засади морального виховання учнів середнього шкільного віку на уроках фізичної культури в провідних країнах світу

Зарубіжна педагогіка пропонує різноманітні шляхи вирішення проблем морального виховання учнів середнього шкільного віку як на уроках фізичної культури так і в позакласний час.

Значне зацікавлення для нас являють наукові розвідки німецьких учених. Основні напрямки їх досліджень полягають, насамперед, у вивченні інтересу до занять фізичною культурою, задоволення, яке приносять заняття фізичною культурою і спортом, можливість проявити ініціативу, розвиток фізичної сили й духовності. На першому місці, як відзначили 88% хлопців та 77% дівчат – це інтерес до занять. Варто відзначити, що стійкість інтересу до занять всіляко заохочуються як, безпосередньо, учителями фізичної культури, так і керівництвом педагогічних навчальних закладів [13].

Проаналізувавши характер впливу рухової активності на школярів, німецькі вчені Е. Фольке, Ю. Маршнер, доктор Рейзентаха та інші прийшли

до висновку, що за соціальними, освітньо-виховними та ін. показниками учні, що активно займаються спортом та фізичною культурою, мають помітну перевагу над своїми ровесниками. Цьому, зокрема, сприяють заняття у звичайних загальноосвітніх школах. Крім того, дозвілля німецьких дітей тісно поєднується з фізичною культурою. Значного розмаху серед дітей набув рух «Тато, мама і я – спортивна сім'я». Німецькі педагоги впевнені, що інтерес до спортивних занять, зумовлений рядом чинників, одним із найважливіших є сімейні традиції й підтримка сім'ї. Адже завдяки сімейним цінностям, безперечній моральній підтримці батьків, актуалізується потреба дітей у заняттях фізичними вправами. Крім того низка німецьких спортивних товариств, серед них «Гартуйся», «Спорт для всіх» та ін., створюють позитивний імідж й підходящі соціально-педагогічні передумови для поширення і популяризації активного ставлення батьків до занять фізкультурою. Про це свідчать й численні соціологічні дослідження, що неодноразово проводились німецькими фахівцями.

У навчальних закладах Угорщини фізичне виховання, як навчальний предмет, існує на одному рівні з іншими. В цій країні запроваджено обов'язкові тести для оцінки фізичної підготовленості школярів та стану їх здоров'я. Одна частина тестів виконується учнями на уроці, а інша – самостійно вдома. Результати тестувань учні записують у своїх зошитах. Періодично учитель перевіряє ці записи, хоча на оцінку вони не впливають.

Поводячи уроки фізичної культури вчителі велику увагу приділяють підвищенню рухової активності учнів, розвитку їх пізнавальної самостійності. Тому багато вправ пропонується саме для самостійного опрацювання. Досвід тісної співпраці школи та сім'ї з фізичного виховання заслуговує детального ознайомлення. В угорських школах роль фізичного виховання визнана громадськістю, педагогами та батьками як найвагоміший напрям [22, с.191-192].

Вартий уваги й досвід по співробітництву сім'ї з загальноосвітніми навчальними закладами Чехії. Навчальною програмою передбачено лише два

уроки фізичної культури на тиждень. Тому дирекція загальноосвітніх шкіл вирішила залучити батьків до організації спортивно-масової роботи в школі. Тих батьків, які раніше займалися спортом, вирішили запросити для керівництва шкільними спортивними гуртками і секціями. Кращі керівники нагороджуються спортивними значками і вимпелами.

Особливістю американської системи морального виховання є те, що вона вбачає людську особистість суверенною, яка діє за власним бажанням. Ця позиція вимагає високої майстерності від педагога, який зобов'язаний допомогти учням стати упевненими в собі та власних силах. Значну увагу приділяють формуванню характеру, і тому основою метою є виховання гідного громадянина, активного учасника громадського життя держави.

Цікавою є практика окремих американських шкіл щодо виховання дисципліни в учнів. Зокрема, існує чітка система правил поведінки, в якій визначено, навіть, порядок входу і виходу до приміщення, руху між кабінетами під час їх зміни. Учні американських шкіл не мають шкільної форми, але керівництво шкіл запроваджує деякі обмеження в одязі.

Існують суворі правила і щодо відвідування учнями школи, пропусків та запізнь на заняття. З правилами поведінки ознайомлюють як учнів, так і їх батьків. Учні виконують певні обов'язки у школі, наприклад, учнівський патруль стежить за порядком у їдальні, під час перерв, на спортивних майданчиках, на пришкільній території [32, с.111-112].

У Канаді значно приділяють увагу пропаганді занять фізичною культурою. Для нашого дослідження безсумнівний інтерес викликає саме традиція проведення в Канаді на загальнонаціональному рівні «тижня фізичної активності». Як правило, останній день змагань має назву «Спортивна сім'я». Це сприяє підвищенню фізичної активності родин і позитивно впливає на формування потреби у фізичному вдосконаленні школярів[8].

У англійських школах важливу роль виконують спортивні змагання. Їх приурочують до важливих загальношкільних свят. У цих змаганнях

приймають участь так звані «доми» – колективи учнів, які об'єднують по вертикалі, від перших до випускових класів. Таких «домів», які мають власну емблему, статут та історію, у кожній школі декілька [8].

Успіх проведення свята та спортивних змагань залежать від того, що в їх організації і проведенні беруть участь не лише вчителі фізкультури, але й увесь педагогічний колектив та батьки. Спочатку розробляється відповідна програма заходу, а потім кожен учитель одержує окрему ділянку роботи. На допомогу йому виділяється декілька учнів і представник від батьків. На святі, крім батьків і гостей, часто запрошуються видатні громадські діячі, керівники міста, працівники органів преси. [8].

Цікавим також є досвід організації і проведення навчальної і фізкультурно-оздоровчої роботи в школах Японії, де адміністрації надають чималі можливості для заохочення школярів, які регулярно займаються спортом і ведуть здоровий спосіб життя, що як наслідок приносить користь дітям, сім'ї і суспільству [9].

У зарубіжній шкільній практиці зустрічаються спеціальні тести для контролю за фізичним розвитком підготовленістю учнів (обсяг грудної клітки, швидкість реакції, сила м'язів спини, сила кисті, виправи на гнучкість, підтягування). Результати тестування доводяться до відома батьків, учительській спільноті та на рівні методичних об'єднань [8].

Держави з демократичним ладом зосереджують сили педагогів на формуванні в молоді значущості громадянських прав і свобод. Навчальним планом школи передбачено відповідні предмети, що висвітлюють конституційні права і свободи громадян, вчать користуватися ними.

Отже, узагальнений досвід теоретиків і практиків фізичного виховання у школах зарубіжних країн дає підстави для використання численних ефективних ідей і підходів, творче застосування яких у вітчизняних школах може сприяти посиленню їх впливу на фізичне вдосконалення учнів.

У сучасних соціальних умовах удосконалення всієї загальноосвітньої системи, відродження національного виховання, проблема взаємодії родини і

школи у фізичному вдосконаленні учнів середнього шкільного віку набула особливої актуальності. Її розв'язання перебуває в зоні активного наукового пошуку дослідників, про що свідчить наявність місткого фактичного матеріалу, який створює об'єктивні передумови спеціального дослідження процесу фізичного виховання школярів у системі «родина-школа».

Осмислення історико-педагогічних проблем фізичного виховання учнів середнього шкільного віку дозволяє ретельніше визначити концептуальні теоретичні засади нашого дослідження, а саме:

Специфіка вікового періоду розвитку дітей 10-13-річного віку є сенситивною для підвищення рухової активності, актуалізації потреб школярів у заняттях фізичними вправами й сприятливою для ефективного родинно-сімейного шкільного впливу;

Національна своєрідність вітчизняної системи фізичного виховання має значні потенційні можливості щодо формування педагогічних технологій виховного особистісно зорієнтованого впливу на свідоме ставлення дітей до власного здоров'я;

Умови діяльності школи сприяють вихованню дітей, яке акумулює інтелектуальні, оздоровчо-спортивні, валеологічні, моральні, національно-патріотичні та естетичні цінності.

Таким чином, осмислення пріоритетів фізичного виховання школярів зарубіжної та вітчизняної шкіл сьогодення дозволяє по-новому оцінити й реалізувати унікальність родинно-сімейного фактора в фізичному вдосконаленні дітей, визначити його системостворювальну роль у розробці педагогічної технології формування свідомого ставлення дітей середнього шкільного віку до підвищення рухової активності, зміцнення свого здоров'я, дотримання здорового способу життя в школі, за місцем проживання та в домашніх умовах, формуванню моральних та вольових якостей особистості.

3.3. Методичні особливості морального виховання учнів на уроках фізичної культури

Моральність, духовність як фундаментальні якості особистості, є однією з передумов усвідомлення учнями своїх обов'язків і поведінки. Реалізація цієї передумови становить одне з найважливіших завдань учителя фізичної культури.

Одна з причин невідповідності знань і поведінки учня, на думку Б.А. Ашмаріна [2], криється в невмінні вчителя фізичної культури сформувати дієву методику передачі знань з моралі, забезпечити зв'язок знань з особистим моральним досвідом учнів. В основі цієї методики знаходиться техніка педагогічного мовлення як основного засобу спілкування вчителя з учнями. Виховна функція мови учителя спрямована, насамперед, до свідомості й почуттів учнів. Іноді слово, звернене не до свідомості школяра, а до його почуттів має набагато більші переваги. Необхідно зазначити, що слова вчителя мають значні потенції в сенсі розуміння і засвоєння основних моральних категорій, що закладені в самій навчально-руховій діяльності учня.

Формування моральної свідомості переважно пов'язано з методами словесного впливу на особистість. Учитель, використовуючи розповідь, бесіду, диспут розкриває сутність норм моралі, навчання. Наслідком використання таких методів має стати трансформація моральних понять в життєву позицію та моральні переконання особистості школяра.

Дієвість процесу морального виховання необхідно оцінювати за ступенем схожості між розумінням моральних норм і поведінкою школяра. Першорядним недоліком виховання є невідповідність моральних знань і поведінки. Моральна поведінка складається з дій та вчинків, основою яких є знання і переконання. Для того, щоб діти навчилися правильним вчинкам – необхідно створювати ситуацію для такого вчинку. Створення конфліктних ситуацій, ситуацій, де необхідний вибір є провідним шляхом для трансформації моральних знань у вчинки.

Фізична культура ховає в собі великі можливості для виховання волі, сміливості, колективізму, терпіння і т.д. Але опанування тільки шкільної програми не потребує від учнів прояву найвищих фізичних, вольових зусиль та ін. Тому в педагогічній практиці застосовують «уроки мужності», «уроки сміливості» та ін. Зміст таких уроків містить саме ті завдання, які потребують проявити необхідні моральні якості.

Вагоме місце припадає на формування моральних звичок, які виникають, насамперед, на основі потреби учиняти за будь-яких обставин так, а не інакше. База моральних звичок досить різноманітна. З них виділяють індивідуальні: звичка щодня робити ранкову гімнастику, загартовування та ін., та соціальні: ставлення до інших людей, чемність тощо. Хоча моральні звички різноманітні, процес їх формування, на думку Б.А. Ашмаріна [2], зводиться до наступних правил:

- важливо дізнатися яких саме звичок бракує в учня. Наприклад, одному важко доводити розпочату справу до кінця, а в іншого – безліч різноманітних захоплень, замість того, щоб зосередитись на одній важливій справі. Саме тому, не варто одночасно формувати декілька моральних звичок. Важливо визначитись і обрати яка саме звичка, в той чи інший момент, найбільше буде корисна для учня;

- важливою буде опора на позитивний досвід чи приклад. Учень повинен розуміти, що саме від нього вимагають, і як ця звичка реалізується в поведінці, як вона повинна бути ним засвоєна;

- формування моральних звичок потребує, в певній мірі їх щоденного застосування;

- важливим аспектом є те, що вимоги при будь-яких формах фізичного виховання до всіх учнів повинні бути ідентичні. Неприпустимо, щоб на секційних заняттях учитель пред'являв одні вимоги, а на уроках – інші. Важливим аспектом є виховання позитивної мотивації до тієї моральної звички яку формуємо. Особливе значення при цьому відіграє індивідуальний підхід до учнів. Для того щоб моральна звичка переросла в моральне

надбання особистості, необхідно щоб в учня був до неї інтерес. Якщо немає інтересу до тієї чи іншої моральної звички, учень не буде її визнавати і вона не переросте в моральний здобуток школяра;

- важливим інструментом буде контроль у всіх його формах: прямі та непрямі вказівки, непрямі нагадування;

- ліквідація шкідливих звичок – процес дуже складний. Тому необхідно дуже домогтися, перш за все, негативного ставлення до поганої звички самого учня. Надзвичайно важливим аспектом є реакція інших учнів, членів учнівського колективу. Саме колектив може стимулювати швидке подолання тієї чи іншої поганої звички, засуджуючи її чи навпаки підтримуючи, стимулюючи її розвиток [32, с.19].

При формуванні моральної поведінки та звичок часто необхідно застосовувати методи педагогічної корекції (заохочення і покарання). Головна роль цих методів у педагогіці полягає в тому, що в одному випадку вони викликають стан морального задоволення, стимулюють і закріплюють морально-ціннісний вчинок (заохочення), в іншому – гальмують вчинки, викликаючи почуття сорому, незадоволення поведінкою (покарання).

Методи корекції мають неоднозначний вплив на учня. Саме неоднозначність впливу цих методів зобов'язує вчителя знати про деякі правила їх уживання. Ефективність методів залежить, насамперед, від авторитету вчителя. Якщо авторитет беззаперечний, то вчителю достатньо осудливо подивитися в очі учневі. При відсутності в учителя авторитету найсуворіше покарання учнів не призведе до потрібного результату.

Обов'язково учитель повинен спрогнозувати можливу реакцію учнівського колективу, на ступінь і форми застосованої корекції поведінки. Якщо реакція учнів буде спрямована на його підтримку, то це посилить педагогічний вплив методу. Якщо учні не підтримають або не визнають методу – знизить його ефективність до нуля. Якщо учитель похвалив учня, або виказав інше моральне заохочення, відзначивши діяльність учня, а після виходу із класу однокласники оцінили це заохочення як несправедливе. У

такому випадку ефективність заохочення, як і покарання, повністю буде знівельовано. Саме тому надзвичайно важливим аспектом є передбачення вчителем ставлення учнівського колективу до вибраних ним прийомів корекції поведінки. Лише поєднання авторитету вчителя і авторитету колективу – стане важливою умовою застосування справедливих методів корекції поведінки. Тільки за цієї умови вони підштовхуватимуть до моральних вчинків, сприятимуть розвитку колективної думки і авторитету учнівського колективу.

Формування моральних звичок, досвіду моральної поведінки потребує від учителя творчого використання різноманітних методів навчання. Вони допомагають закріпленню відповідних прикладів моральної поведінки.

Хоч як би була досконала методика формування моральної свідомості, поведінки, але, якщо вона не звернена до духовної сутності особистості, вона є марно. Народні рухливі ігри, насамперед їх навчально-рухова активність, дозволяють використовувати їх для виховання почуття поваги до слабшого, почуття чоловічої гідності і поваги до дівчаток, почуття обов'язку і вірності, почуття відповідальності, гордості, сором'язливості тощо. В.О. Сухомлинський неодноразово звертав увагу на необхідність орієнтації на духовний світ учня. Важливо відмітити, що виховання, яке звернене лише до розуму й свідомості учня, часто породжує в його відносинах з людьми байдужість, що створює спустошення в його моральному образі [40, с. 76].

Почуття є своєрідним особистісним ставленням до дійсності, й до самого себе. За своєю спрямованістю вони можуть відображувати інтелектуальне, естетичне, моральне ставлення особистості до навколишнього світу. Різноманітність інтелектуальних («Я зрозумів», «Я здогадався»), естетичних («Красиво зробив вправу»), моральних («Я пишаюся вчинком товариша») почуттів дозволяє вирішувати широке коло завдань морального виховання учнів середнього шкільного віку. Позитивне, доброзичливе ставлення до школярів, взаємна довіра повинні бути основою педагогічної позиції вчителя фізичної культури в формуванні духовного

світу дитини. Духовність, душевність характеризуються добрим ставленням особи людей, які її оточують, увагою, готовністю прийти на допомогу, розділити радість і горе. Втрата духовності тотожна втраті людяності [50, с.535]. Формування духовних потреб учнів є найважливішим завданням вчителя.

Народні рухливі ігри концентрують в собі значні й специфічні можливості для виховання духовності особистості в ігрових і змагальних ситуаціях. І які в значній мірі наповнені емоціями. Виховувати культуру їх прояву – одне із найважливіших і найбільш відповідальних завдань учителя фізичного виховання. Виховуючи культуру емоцій в колективному спілкуванні, ми виховуємо емоційно-моральну культуру особистості.

Організуючи будь-яку ігрову діяльність необхідно звертати увагу на культуру прояву почуттів. Змагання, що створюють суперництво, переживання, завжди пов'язані з яскравими емоціями. Тому вчителю фізкультури важливо розвивати в школярів такі почуття як стриманість, стійкість, дисципліну, витримку, повагу до переможеного та ін. У вихованні зазначених якостей, як показало наше дослідження, також можна використовувати народні рухливі ігри. Крім того важливу функцію народні рухливі ігри мають і в естетичному вихованні особистості.

Узагальнивши наукові здобутки вітчизняних та зарубіжних учених, можна виокремити наступні методичні особливості морального виховання на уроках фізичної культури з використанням народних рухливих ігор:

1. Моральне виховання на уроках фізичної культури буде успішним при фаховому використанні вчителем техніки педагогічного мовлення.

2. У процесі організації уроків із застосуванням народних рухливих ігор необхідно використовувати методи словесного впливу на особистість з метою формування моральної свідомості.

3. Розуміння і засвоєння моральних категорій в більшій мірі відбувається в процесі правильно організованої учителем навчально-рухової діяльності учня.

4. Як вважають вчені, психологи у процесі організації уроків фізичної культури з використанням народних рухливих ігор необхідні конфліктні ситуації, адже саме завдяки їм моральні знання трансформуються у вчинки.

5. При використанні методів педагогічної корекції поведінки необхідно щоб, авторитет вчителя і учнівського колективу становив єдине ціле.

6. Учителю фізичної культури необхідно звертати увагу на виховання учнів красою рухів, що закладені в народних рухливих іграх.

7. При організації ігрової діяльності учнів середнього шкільного віку необхідно звертати увагу на культуру прояву почуттів.

Таким чином фізичне виховання має значні можливості у вирішенні гармонійного формування особистості. Одним з найбільш доцільних та доступних засобів для цього є народні рухливі ігри. Однак практична реалізація закладених в них можливостей залежить не тільки від учителя фізичного виховання, а й від усієї системи шкільного життя.

Аналіз змісту навчальних програм показав, що на кожному уроці вирішення освітніх і оздоровчих завдань за допомогою вправ формує конкретні морально-вольові якості особистості, тобто вирішує і навчальну і оздоровчу і виховну задачу. Оскільки найбільш перспективним напрямком у формуванні фізичної культури особистості є більш широке використання ігор, як спортивних, так і модифікацій різноманітних рухливих, збільшення кількості годин, відведених на рухливі ігри, дозволить вирішити проблему демократизації і гуманізації процесу фізичного виховання. Крім того, використання на уроках народних рухливих ігор дозволить позитивно вирішити виховні завдання, зокрема, щодо формування основ моральної поведінки. Однак, аналіз змісту програм з фізичної культури виявив недостатність використання народних засобів виховання, зокрема народних рухливих ігор на уроках. Результати нашого дослідження свідчать про те, що в практиці фізкультурної освіти також відсутні традиційні народні засоби виховання в зв'язку з відсутністю широкого інформування про доцільність їх застосування і відсутністю в програмі з фізичної культури.

Впровадження Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді проходить на уроках з фізичної культури. Її виховні завдання, спрямовані, насамперед, на фізичну підготовку, духовно-моральне виховання, мотивацію молоді до захисту Вітчизни. З метою реалізації поставлених завдань варто впроваджувати «Хортинг», а для старшокласників «Професійно-прикладну фізичну підготовку». Основною метою «Хортингу» є: зміцнення здоров'я та всебічна фізична підготовка учнів, виховання морально-етичних якостей особистості та патріотичне виховання учнів на оздоровчих та культурних традиціях українського народу [33].

Отже, необхідно зазначити, що використання на уроках фізичної культури для учнів середнього шкільного віку рухливих та народних ігор, розваг, естафет, козацьких забав, спортивних ігор сприяє вихованню патріотичних почуттів, моральних та фізичних якостей, формує свідомого громадянина України.

РОЗДІЛ 4.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА АНАЛІЗ ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ

4.1. Експериментальне дослідження формування моральних якостей учнів на уроках фізичної культури

На першому (пошуковому) етапі проводилося вивчення методологічної, педагогічної, психологічної, соціологічної літератури, нормативних документів, визначалися основні напрямки дослідження.

Сформульовано мету, завдання, принципи відбору змісту і методів організації дослідження, розроблені конспекти уроків з різних розділів програми з використанням народних рухливих ігор, що розвивають морально-вольові якості особистості, основні складові компоненти моральної поведінки, визначено базу експериментальної роботи, методи емпіричного дослідження і способи фіксування результатів.

Так, в результаті аналізу науково-методичної літератури було виявлено, що більшість авторів не заперечують впливу рухливих ігор на виховання школярів, зокрема й на моральне виховання. Були розроблені конспекти уроків з використанням народних рухливих ігор, які формують і розвивають моральні якості учнів.

Відбір народних рухливих ігор експериментального етапу дослідження проводилося з урахуванням їх можливого використання на навчальних заняттях з фізичної культури. У дослідженні застосовувалися ігри зі збірки Л.Бенедіктова [45].

На першому етапі дослідження всі ігри були випробувані на уроках фізичної культури з учнями шостих класів (вік 11-12 років) школи № 23 . Загальна кількість дітей, задіяних на цьому етапі склало 36 осіб.

Крім виявлених в ході гри морально-вольових якостей, фіксувалося вплив ігор на розвиток рухових якостей; рівень підготовленості школярів;

міжособистісні стосунки гравців. Вихідний рівень розвитку морально-вольових якостей школярів визначався з метою однорідності обраних показників на початку експерименту.

Зміст уроків розроблялося відповідно до навчальної програми, але кількість годин, що були відведені на рухливі ігри, було збільшено в експериментальній групі за рахунок заміни частини загальнорозвиваючих вправ народними рухливими іграми.

На другому (дослідно-експериментальному) етапі дослідження було проведено природний педагогічний експеримент на базі шк. № 23 і м. Суми. В проведенні педагогічного експерименту взяли участь школярі віком 11-12 років у кількості 36 осіб. Перед його початком було проведено типологічний відбір учасників з метою визначення гомогенних груп. Для цього учні шести класів (6 «А», 6 «Б», 6 «В» і 6 «Г») класи школи № 23 були досліджені за рівнем розвитку морально-вольових якостей учнів, що складають основу моральної поведінки: дисциплінованості, культури спілкування й культури мови.

Для визначення морального розвитку учнів застосовувалися дослідження Л. Кольберга [40].

Педагогічний експеримент продемонстрував, що для перетворення певних моральних знань і суджень в конкретні навички, необхідне їх практичне застосування.

Для виявлення рівня моральної поведінки школярам пропонувалося відповісти на ряд питань із зазначенням причини, що спонукала вибрати ту чи іншу відповідь. Залежно від обраного ними варіанта їх моральну поведінку оцінювалося згідно шести стадій моральних суджень Л. Кольберга.

Питання, задані школярам в процесі бесіди, представлені в додатку Б.

У процесі бесіди, учні пояснювали, чому вони вибрали той чи інший варіант відповіді і, в залежності від зазначеної ними причини, їх рівню моральних суджень присвоювалась певна стадія.

Так, до першої стадії моральних суджень ставилися відповіді з аргументацією страху бути покараними батьками або вчителем; до другої і третьої – бажання похвали батьками, вчителями або іншими дорослими людьми; до четвертої – прагнення домогтися схвалення однокласників або інших однолітків; школярі, чий рівень моральних суджень був віднесений до п'ятої стадії, в якості причини своїх вчинків називали їх необхідність в зв'язку з вимогами суспільства; шоста стадія моральних суджень передбачала наявність у дитини певних власних переконань, твердої життєвої позиції щодо того чи іншого питання. Дані, отримані під час бесіди, фіксувалися в таблицях.

Після цього дітям пропонувалися таблиці (Додаток В), в яких за десятибальною шкалою вони повинні були оцінити перелічені в першій графі морально-вольові якості.

Цей тест визначав відповідність моральних суджень вчинків і якостей школярів в реальних умовах. Для більшої об'єктивності, з метою виключення завищеною або заниженою самооцінки школярів, точно таке ж тестування в оцінці морально-вольових якостей учнів було проведено з їх батьками і класними керівниками. Після цього нами було виведено середнє арифметичне значення рівня розвитку моральної поведінки у кожного учня.

З цією метою, за згодою батьків, вивчалася наявна в школі документація на кожного учня і проводилася бесіда з класними керівниками школярів. Крім того, в якості діагностики батьківсько-дитячих відносин використовувався (есе, твір) школярами своєї сім'ї.

Найбільш істотний вплив на виховання особистості надає сім'я, оскільки основну інформацію про світ і про себе дитина отримує від батьків. До того ж батьки мають унікальну можливість впливати на дитину у зв'язку з фізичним, емоційним і соціальною залежністю від них. Однак, у віці 11 – 14 років підліток крім набутих навичок міжособистісного спілкування з однолітками своєї і протилежної статі, формує більш незалежні відносини з

батьками. Центральною потребою в цьому віці стає бути і відчувати себе дорослим.

Для з'ясування впливу позашкільного виховання на розвиток морально-вольових якостей особистості у школярів проводилося анкетування з метою вивчення проведення ними вільного часу. Питання запропонованої учням анкети представлені в додатку Д.

Після дослідження вищеописаних параметрів (рівня розвитку морально-вольових якостей, рівня загальнофізичної підготовленості, складу сім'ї та проведення вільного часу) з чотирьох обстежених класів для участі в експерименті було відібрано два:

б «Б» – експериментальна група, б «Г» – контрольна). Учні цих класів незначно відрізнялися за рівнем розвитку морально-вольових якостей, що складають основу моральної поведінки.

Після відбору груп у період з жовтня 2019 по травень 2020 р. проводилися уроки з фізичної культури відповідно до навчальної програми в експериментальній групі – з використанням народних рухливих ігор, які формують і розвивають морально-вольові якості особистості, складові основи моральної поведінки; контрольній групі – з використанням традиційних засобів виховання, прийнятих на заняттях з фізичної культури. Причому освітні, оздоровчі і виховні завдання уроків як в експериментальній, так і в контрольній групах були однакові, відрізнялися лише засоби їх вирішення.

На завершення дослідно-експериментального етапу було проведено повторне тестування, аналогічне початкового, з метою виявлення розвитку моральної поведінки учнів експериментальної та контрольної групи після закінчення експерименту. Результати були занесені в таблиці.

Після закінчення експерименту визначалася ефективність якості знань, умінь і навичок учнів цих же груп.

Вся експериментальна робота складалася з:

1) виявлення ефективності розвитку моральної поведінки засобами народних рухливих ігор на уроках різних за спрямованістю, але тих, які мають однакові виховні завдання;

2) визначення ефективності засвоєння матеріалу на стандартних уроках і уроках, що проводяться за новою методикою;

Експериментальна робота здійснювалася на основі навчальної програми з фізичної культури.

З урахуванням аналізу результатів експерименту коректувалися зміст і методика проведення уроків з фізичної культури з використанням народних рухливих ігор, які формують і розвивають морально-вольові якості, складові основи моральної поведінки школярів. Здійснювалося оформлення результатів дослідження.

На третьому (узагальнюючому) етапі дослідження (2020 р.) визначалася ефективність запропонованої методики формування основ моральної поведінки школярів за допомогою народних рухливих ігор відповідно до рішення поставленої мети і завдань дослідження, а також сформульованої гіпотезою.

4.2. Аналіз та узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи

Першим параметром, за яким визначалася ефективність розробленої нами методики було виявлення ефективності розвитку моральної поведінки.

Відповідно до методики експериментальної роботи було проведено тестування, що виявляє вихідний рівень розвитку стадії моральних суджень школярів по Л. Кольбергу (Таблиця 4.1, Таблиця 4.2), а також окремих морально-вольових якостей, що складають основи моральної поведінки, з використанням оціночної шкали цих якостей. Для виключення небажаного впливу завищеною або заниженою самооцінки точно такий же тест проводився з батьками і класними керівниками учнів. Після закінчення

експерименту проведено повторне тестування учнів, їх батьків та класних керівників. Узагальнені дані відображені в додатку Ж.

Як видно з таблиць, що представлені у додатку Ж, розвиток морально-вольових якостей учнів як експериментальної, так і контрольної групи в середньому змінився в позитивну сторону.

Зміна рівня розвитку морально-вольових якостей всіх учнів експериментальної та контрольної групи після закінчення експерименту представлені в додатку Ж.

У таблицях позначена зміна в розвитку морально-вольових якостей в балах навпроти номера кожного, задіяного в експерименті учня: позитивні зміни зі знаком «+», негативні – зі знаком «-», відсутність змін – «0». Так, згідно з даними додатку Ж. рівень розвитку моральної поведінки учнів контрольної групи виріс незначно, в порівнянні з початковими даними, тоді як у школярів експериментальної групи ми спостерігаємо істотний приріст в розвитку дисциплінованості, культури спілкування, культури зовнішності і культури мовлення.

Рівень розвитку окремих морально-вольових якостей учнів (середньоарифметичний) експериментальної та контрольної групи представлений діаграмі (Рис.1). Відповідальність і самодисципліна (тобто якості, що становлять дисциплінованість) покращилися на 2 бали (табл.4.3); культура спілкування (вміння вести дискусію, ввічливість, уважність, співчуття, покращилася також на 1 бал.

Зміни в розвитку моральної поведінки учнів експериментальної групи склали в середньому від 2 до 4 балів.

Необхідно відзначити, що найбільші зміни відбулися саме з дисциплінованості учнів (табл.4.3) і складових її якостях, а також культурі спілкування.

Таблиця 4.1

Оцінка рівня розвитку моральних суджень учнів контрольної групи

№	Оцінка рівня розвитку моральних суджень		Зміни
	До експерименту	Після експерименту	
1	4	4	0
2	3	3	0
3	5	4	-1
4	3	3	0
5	2	3	+1
6	4	4	0
7	5	5	0
8	3	4	+1
9	3	3	0
10	4	4	0
11	4	4	0
12	4	3	-1
13	3	4	+1
14	5	4	-1
15	4	5	+1
16	4	4	0
17	5	5	0
18	3	3	0
19	4	3	-1
20	3	4	+1

Пояснення цьому факту укладено, як нам здається, в застосуванні на уроках саме народних рухливих ігор внаслідок того, що вони відрізняються від інших ігор, як зазначав Є. Славинецький, своєю гуманістичною спрямованістю. Таким чином, і наслідком їх використання на уроках фізичної культури став розвиток саме довіри, доброти, ввічливості, уважності, співчуття.

Таблиця 4.2

Оцінка рівня розвитку моральних суджень учнів експериментальної групи

№	Оцінка рівня розвитку моральних суджень		Зміни
	До експерименту	Після експерименту	
1	3	4	+1
2	4	5	+1
3	3	5	+2
4	3	3	0
5	5	6	+1
6	4	5	+1
7	3	5	+2
8	3	4	+1
9	4	5	+1
10	5	4	-1
11	5	6	+1
12	4	5	+1
13	3	5	+2
14	4	5	+1
15	4	4	0
16	3	4	+1
17	6	5	-1
18	5	5	0
19	3	4	1
20	3	3	0

Пояснення цьому факту укладено, як нам здається, в застосуванні на уроках саме народних рухливих ігор внаслідок того, що вони відрізняються від інших ігор, як зазначав Е. Славинецький, своєю гуманістичною спрямованістю. Таким чином, і наслідком їх використання на уроках фізичної культури став розвиток саме довіри, доброти, ввічливості, уважності, співчуття.

Таблиця 4.3

Рівень розвитку моральної поведінки

Прізвище, ім'я Сомко Олег

Критерії оцінки моральної поведінки	Оцінка в балах																				Зміни
	До експерименту										після експерименту										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
самодисципліна			•											•							+1
відповідальність			•												•						+2
ввічливість							•									•					-1
уважність						•												•			+2
співчуття								•										•			0
жестикуляція					•											•					+1
вміння коректно відстоювати точку зору									•									•			-1

Розвиток дисциплінованості пов'язано, на наш погляд, також з використанням на уроках фізичної культури рухливих ігор, які вчать учнів підкорятися певним правилам, привчають до відповідальності за свої дії і дії команди, вчать діяти в колективі і прислухатися до його думки, вчать витримці в разі виникнення несподіваних напружених ситуацій.

11-12 років – це середній шкільний вік. У зв'язку з істотними на цьому етапі онтогенезу перебудовами організму, пов'язаними зі статевим дозріванням, особливо виділяють так званий перехідний період або пубертат. Тривалість перехідного періоду контролюється генетично і тому існують значні індивідуальні особливості в розвитку.

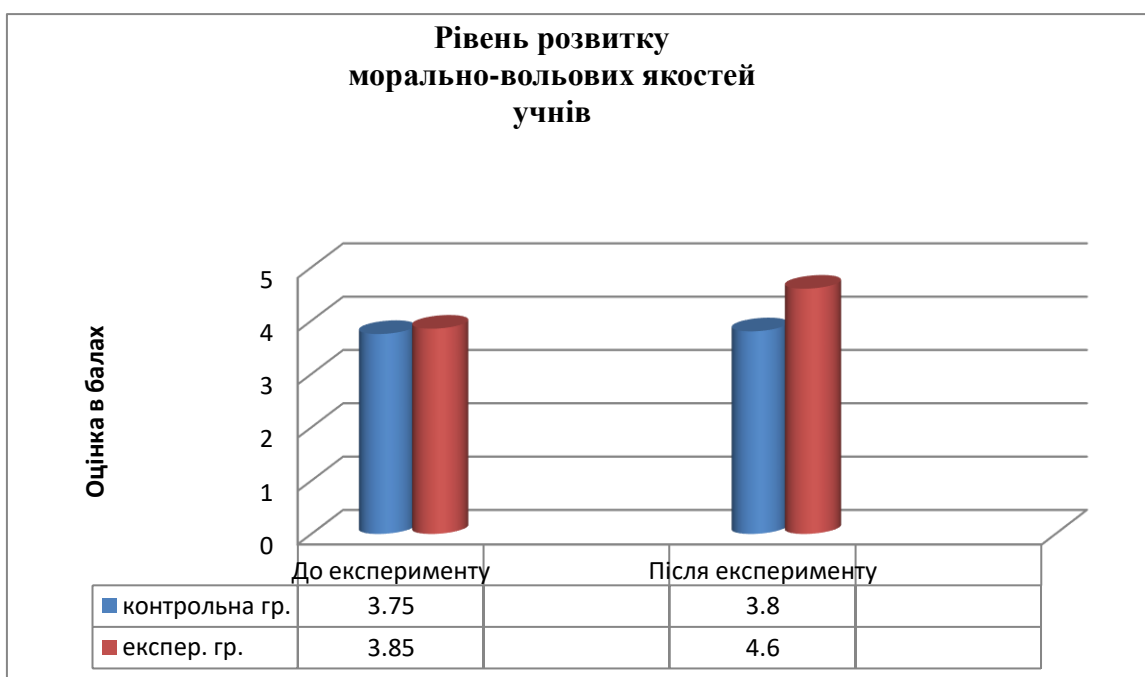

Рис.1. Рівень розвитку морально-вольових якостей учнів

11-12 років – це середній шкільний вік. У зв'язку з істотними на цьому етапі онтогенезу перебудовами організму, пов'язаними зі статевим дозріванням, особливо виділяють так званий перехідний період або пубертат. Тривалість перехідного періоду контролюється генетично і тому існують значні індивідуальні особливості в розвитку.

У міжпівкульних відносинах також виникають істотні зміни – тимчасово посилюється роль правої півкулі в поведінкових реакціях. У підлітків погіршується діяльність другої сигнальної системи (мовні функції). Відзначається порушення ритмічності і плавності мови, утруднюється регуляція гучності. Підлітки часто скорочують слова, замінюючи їх вигуками. У зв'язку з останньою особливістю цього віку ми спостерігаємо за результатами експерименту відсутність великих змін в культурі мови, як в експериментальній, так і в контрольній групі.

Збільшення у розвитку основ моральної поведінки, отримана в результаті експерименту, пояснюється в різних групах різними факторами.

Зміни в показниках розвитку морально-вольових якостей у контрольній групі можна пояснити тим, що на уроках фізичної культури викладачем

ставилося виховне завдання з розвитку якостей, що складають основи моральної поведінки, і результат вирішення цього завдання виявився позитивним. Крім того, не можна заперечувати впливу та інших факторів, таких як сімейне виховання, виховання у позашкільних закладах та самовиховання школярів.

Однак, як видно з тієї ж же діаграми (рис.1), розвиток морально-вольових якостей учнів експериментальної групи після експерименту виявився трохи вище, ніж контрольної: дисциплінованість в середньому покращилася на 2 бали; культура спілкування – на 2 бали;

Для з'ясування змін у розвитку рівня моральних суджень щодо культури поведінки було проведено повторне тестування Л.Кольберга, аналогічне початковому. Результати фіксувалися в таблицях і порівнювалися з даними, отриманими до початку експерименту (табл.4.1). Так в третій і четвертій графах таблиць навпроти прізвища кожного учня проставлений рівень його моральних суджень до і після закінчення за шестибальною шкалою Л. Кольберга, а в останній графі позначені зміни, що відбулися: позитивні – зі знаком «+», негативні – зі знаком «-», відсутність змін – «0».

Згідно з даними таблиці 4.1 ми бачимо, що рівень розвитку змінився тільки у трьох школярів як в експериментальній групі (Табл.4.2)

У зв'язку з отриманими в ході експерименту даними про зміни в розвитку окремих морально-вольових якостей і рівні моральних суджень, можна зробити висновок, що засоби формування і розвитку основ моральної поведінки в експериментальній групі виявилися більш дієвими.

Бесіда з батьками і класними керівниками учнів експериментальної та контрольної групи підтвердила реальні зміни в моральній поведінці практично всіх школярів. Однак великі зміни, за словами вчителів і батьків, відбулися з школярами експериментальної групи. Ці дані мають важливе значення як показник того, що певні знання щодо норм і правил моральної поведінки були засвоєні конкретними школярами та справили на них позитивний вплив.

Наступним параметром, за яким визначалася ефективність розробленої нами методики було виявлення динаміки показників приросту рухових якостей в залежності від методики проведених занять.

В ході експерименту при проведенні уроків, як в експериментальній, так і в контрольній групі ставилися однакові оздоровчі завдання, однак способи їх вирішення були різними: в контрольній групі використовувалися стандартні вправи відповідно до програми з фізичної культури, а в експериментальній – більша увага приділялася використанню народних ігор, не виключаючи стандартних вправ.

Таким чином, оскільки успішність рішення оздоровчого завдання уроку залежить від застосовуваних засобів, то доцільніше використовувати народні рухливі ігри як засіб розвитку основних рухових якостей, так як крім цього завдання, даними засобами можливо зацікавлення та прилучення учнів до відродження українських традицій і розвиток патріотизму. Використання на уроках фізичної культури народних рухливих ігор, розвиваючих моральну поведінку, дозволяє більш успішно розвивати рухові якості школярів.

Отже, народні рухливі ігри – це засіб, який можна рекомендувати до використання на практиці як засіб вирішення виховного завдання на уроках фізичної культури з огляду на більшу ефективність у порівнянні з традиційними засобами.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши філософську, психолого-педагогічну, методичну літературу та опрацювавши нормативно-правові документи, зокрема Концепцію патріотичного виховання учнів та молоді, Концепцію національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Концепцію «Нова українська школа», Національну програму виховання «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх шкіл України та ін. ми можемо дійти висновку, що проблема морального виховання учнів середнього шкільного віку займає важливе місце в навчально-виховному процесі сучасних загальноосвітніх закладів.

Проблема морального виховання учнів, у тому числі, й на уроках фізичної культури завжди займала провідне місце у дослідженнях знаних педагогів, психологів та інших фахівців. Нині це питання також посідає чільне місце у дослідженнях сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців.

У результаті дослідження впливу народних ігор на моральний розвиток учнів на уроках фізичної культури визначено сприятливий вплив на розвиток рухових умінь і навичок і таких рис характеру, як взаємодопомога, свідома дисципліна, активність, почуття відповідальності, повага до своїх партнерів та суперників, тощо.

Проаналізувавши роль фізичного виховання у провідних зарубіжних країнах Німеччині, Чехії, Угорщині, Канаді, Японії, США, Великій Британії та інших країнах, ми можемо по-новому оцінити й реалізувати унікальність зарубіжних програм морального виховання та фізичного вдосконалення учнів. Крім того, це дає підстави для використання численних ефективних ідей і підходів, творче застосування яких у вітчизняних школах може сприяти посиленню впливу на фізичне й моральне вдосконалення учнів.

Проаналізувавши методику проведення уроків фізичної культури з метою формування моральних якостей учнів можна виокремити певні методичні особливості морального виховання учнів на уроках фізичної культури з використанням народних рухливих ігор у процесі організації

уроків. Зокрема, необхідно використовувати методи словесного впливу на особистість з метою формування моральної свідомості. Розуміння і засвоєння моральних категорій в більшій мірі відбувається в процесі правильно організованої учителем навчально-рухової діяльності учня. При використанні методів педагогічної корекції поведінки необхідно щоб, авторитет учителя й учнівського колективу становив єдине ціле. Учителю фізичної культури необхідно звертати увагу на виховання учнів естетикою рухів, що закладені в народних рухливих іграх тощо.

Теоретично доведено та експериментально підтверджено, що використання на уроках фізичної культури народних рухливих ігор, виховує моральну поведінку учнів, дозволяє більш успішно розвивати їх рухові якості. Основною метою уроків фізичної культури є, насамперед, зміцнення здоров'я й всебічна фізична підготовка учнів, виховання морально-етичних якостей особистості з використанням оздоровчих й культурних традицій українського народу. Рухливі народні та спортивні ігри, розваги, естафети, козацькі забави, що застосовуються на уроках фізичної культури сприяють вихованню патріотичних почуттів, моральних та фізичних якостей, формують свідомого громадянина України.

Моральне виховання здійснюється на національному ґрунті шляхом засвоєння національних норм і традицій, багатой духовної культури народу, моральних норм і якостей особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. Москва: Просвещение, 1979. 160 с.
2. Ашмарин Б.А., Виноградов Ю.А., Вяткина З.Н. и др. Теория и методики физического воспитания: Учеб. для ТЗЗ студентов фак. физкультуры пед. ин-тов по спец. «Физкультура»; под ред. Б.А.Ашмарина. Москва: Просвещение, 1996. 287 с.
3. Бальсевич В.К., Лубышева Л.И. Физическая культура: молодежь и современность // Теория и практика физической культуры. 1995. № 4. С. 2-7
4. Беретна Л. Місце рухливих ігор у системі фізичного виховання школярів // Здоров'я та фізична культура. 2007. №8. С.14-16.
5. Бех І. Д. Виховання особистості : підруч. для вищих навч. закл. Київ: Либідь, 2008. 840 с.
6. Білозерська С. Психологія морального виховання. Дрогобич: РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2010. 245 с.
7. Бенедиктова Л.В. Лікувальна фізкультура в школі. Київ: «Дім шкіл. світ», 2006. 128 с.
8. Боберський І.К., Богданова О.С. Рухливі забави та ігри. Деякі проблеми морального виховання і розвитку школярів. Київ: Гардарика, 2009. 311 с.
9. Ващенко Т.С. Діагностика моральних цінностей школярів // Рідна школа. 1996. №2. С. 24-25 .
10. Веткало Л. Рухливі ігри // Здоров'я та фізична культура. 2007. №16-18. С.8-39.
11. Виничук О. І. Історико-педагогічні аспекти розвитку фізичної культури Тернопіль.: АСТОН, 2001. 384 с.
12. Возрастная и педагогическая психология : учебное пособие для студентов пед. ин-тов. под ред. проф. А.В. Петровского Москва: «Просвещение», 1973. 288 с.
13. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 576 с.

14. Ворожбіт В.В. Духовно-моральне виховання дітей в історії вітчизняної педагогічної думки: Монографія [С.Д. Криштоф, В.В. Ворожбіт та ін.]; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди Харків: Вид.Іванченко І.С., 2013. 358 с.
15. Голощепов Б. Р. История физической культуры и спорта: Учеб. пособие для студ. высших учеб. завед. Москва: Академия, 2005. 312 с.
16. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 347с.
17. Гончаров В.Д. Наука о физической культуре: на путях становления // Теория и практика физической культуры 1998. № 4. С. 43-45.
18. Выготский Л. С. Детская психология // Собр. соч. в 6 т. Москва: Педагогика, 1984. Т. 4. 432 с.
19. Деделюк Н. А. Народні ігри та розваги в системі фізичного виховання Київської Русі // Молода спортивна наука України: Зб. наук. пр. з галузі фіз. культури та спорту. Вип. 5. Л., 2001. Т. 1. С. 58 – 61.
20. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.). Київ: Райдуга, 1994. 61 с.
21. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 526–527
22. Жуковський В. М., Москальова Л. Ю. Теорія і методика викладання предметів духовно-морального спрямування у середніх загальноосвітніх закладах. Навч. посіб. Острого: Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2013. 364 с.
23. Закон України «Про освіту» // Освіта. 1996. 21 серпня. № 46. С.2-4
24. Завадський В. І. Цьось А.А. Бичук О.І. та ін. Козацькі забави: Навч. пос. Луцьк: Надстир'я, 1994 112 с.
25. Зверєва І.Д., Коваль Л.Г., Фролов П.О. Діагностика моральної вихованості школярів: Методичний посібник. Київ: ІСДО, 1995. 156 с.
26. Загвязинский В.И., Атаханов Р.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва: Издательский центр «Академия», 2005. 208 с.

27. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії // Наук.-метод.посібник. Київ: МАУП. 2000. 312 с.
28. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії. Черкаси: ЧПУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. 698 с.
29. Келлер В., Платонов Н. Теоретико-методичні основи підготовки спортсменів Львів: Українська Спортивна Асоціація, 1992 270 с.
30. Кірнос Т.М. Роль і значення духовної культури у вихованні учнівської молоді // Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (23–24 квітня 2020 року, м. Суми). Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С.113-115
31. Колкунова В. В. Рівні, показники та критерії моральної вихованості особистості у поліетнічному середовищі // Педагогічний альманах: [зб. наук. праць / наук. ред. В. В. Кузьменко та ін.]. Херсон : РПО, 2009. Вип. 4. С. 29–36 с.
32. Кондрашова, Л.В., Лаврентьєва, О.О., Зеленкова, Н.І. Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навчальний посібник. Кривий Ріг: КДПУ, 2008 187 с.
33. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Електронний ресурс: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/
34. Концепція «Нова українська школи». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>
35. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання в 2 т. Т.1, Київ: Олімпійська література, 2012. 392 с.
36. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання в 2 т. Т.2, Київ: Олімпійська література, 2012. 368 с.
37. Лебідь І.В. Функціонування моральних цінностей у аспекті особистісно зорієнтованого виховання // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та

- учнівської молоді) / Зб. наукових праць. Київ: Пед.думка, 2000. Т. 2. С. 109-113
38. Лоза Т.О., Затилкін В.В. Професійна підготовка майбутніх фахівців різних спеціальностей засобами фізичного виховання // Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (23–24 квітня 2020 року, м. Суми). Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С.115-117.
39. Лубышева Л.И. Физическая культура: молодежь и современность // Теория и практика физической культуры. 1995. № 4. С. 2-7
40. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки: Навч. пос. / За ред. О.О.Любара. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2015. 450 с.
41. Мандзяк О. Військово-фізичне виховання аріїв. Народні ігри в практиці українських бойових мистецтв. Тернопіль: Мандрівець. 2007. 208 с.
42. Матвеев Л.П. Теория и методика физической культуры. Москва: ФиС, 1991. 548 с.
43. Навчальна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів 5–9 класи. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
44. Народні ігри та забави: Метод. рек. / Укл. Г. В. Воробей, Київ: ІСДО, 1995. 176 с.
45. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI ст. // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2002. № 2. С. 9-22
46. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні / Освіта України. 2004. Груд. (№ 94). С. 6–10 .
47. Національна програма виховання «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх шкіл України» // Освіта України. 2011.

48. Огієнко І. І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. Київ: Довіра, 1992. 141 с.
49. Пархоменко І.В. Формування національної ідентичності дітей та учнівської молоді засобами історичного краєзнавства // Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (23–24 квітня 2020 року, м. Суми). Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 122-125
50. Педагогічний словник / За ред. дійсного чл. АПН України Ярмаченка М.Д. Київ: Педагогічна думка, 2001. 516 с.
51. Петровська К.В. Діагностика рівня сформованості суспільно-нормативної поведінки учнівської молоді творчих неформальних об'єднань: Навч.-метод. пос. Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2011. 123 с.
52. Помиткін Е.О. Проблема розвитку та діагностики духовних ціннісних орієнтацій у старшокласників // Практична психологія та соціальна робота. №10. 1998. С.10-16.
53. Пономарев Н. И. Некоторые проблемы функционирования и развития теории физической культуры // Теория и практика физической культуры. 1996. № 5. С. 55-58.
54. Приступа Є. Н. Народна фізична культура українців. Львів: УСА, 1995. 254 с.
55. Приступа Є. Н., Пилат В.С. Традиції української національної фізичної культури. Львів: Троян, 1991. 104 с.
56. Радина К.Д. Воспитание общественной активности школьников. Москва: Знание, 1979. 49 с.
57. Рангелова Е.М. Нравственная культура ученика [пер. с болг.] Минск: БГУ, 2003. 183 с.
58. Рудик П.А. Игры детей и их педагогическое значение. Москва: Ленинград АПН РСФСР, 1979. С. 18-59.

59. Савчин М. В., Василенко Л.П. Вікова психологія: навчальний посібник Київ: Академвидав, 2005. 360 с.
60. Сембрат А.Л. Моральне виховання старшокласників у навчально-виховному процесі гімназії // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми: Зб. наук. пр. / За ред. С.С. Єрмакова. Харків, 2006. №2. С. 54-60
61. Сіданіч І. Л. Духовно-моральне виховання дітей у вітчизняній школі (XX – початок XXI ст.): монографія. НАПН України Ун-т менедж. освіти. Київ : ТОВ "НВП" Інтерсервіс, 2013. 464 с.
62. Слостенин В.А. Воликова Т.А., Люблинская А.А. и др. //Педагогика Москва: Просвещение, 1978. 376 с.
63. Снагощенко Л.В. Здоров'язбережувальні технології як важливий компонент сучасного освітнього процесу //Актуальні проблеми громадського здоров'я : матер. наук.-практ. конф. ресурсного центру «Школа педагогіка здоров'я» кафедри медико-біологічних основ Навчально-наукового інституту фізичної культури СумДПУ імені А.С.Макаренка. Суми: ФОП Цьома С.П., 2019. Т.2 (3). С.77-79
64. Суховерська О. Рухові забави й ігри. Москва: б/в, 1923. 120 с.
65. Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук Київ: Добро, 2006. 43 с.
66. Теорія і методика фізичного виховання : підруч. для студ. вищ. навч. закладів фіз. виховання і спорту : в 2 т. / під ред. Т. Ю. Круцевич. Київ: Олімпійська література, 2008. Т. 1. 391 с.
67. Уит И.Э. Индивидуализация и дифференциация обучения. Москва: Педагогика, 1990. 188 с.
68. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения. В 6 Т. Т. 2. Москва: Педагогика, 1988. С. 108-167.
69. Фізичне виховання підлітків у позакласній роботі загальноосвітніх навчальних закладів : навч.-метод. посіб. / Ю. Є. Докукіна, Г. А. Коломоєць, М. В. Тимчик ; [за ред. М. В. Тимчика]. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 172 с.
70. Цьось А. В. Українські народні ігри та забави Луцьк: Надстир'я, 1994. 96 с.

71. Цьось А. В. Теорія та методика проведення українських народних ігор // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2001. № 2–3. С. 82-87.
72. Чернілевський Д.В. Духовна культура особистості: навч. посіб. Вид. 2-ге, допов. Вінниця: АМСКП, 2010. 460 с.
73. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 1. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2001. 272 с.
74. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 2. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2002. 248 с.
75. Шукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. М.: Просвещение, 1979. 160 с.
76. Щуркова Н.Е. Воспитание детей в школе. Новые подходы и новые технологии. Москва: Новая школа, 1998. 297 с.
77. Элашвили В.И. Игры – средство физического воспитания // Теория и практика физической культуры 1989. № 10. С. 13-17.
78. Южевич В. Моральне виховання в школі і поза нею. // Родина і школа. 1999. № 3. С.19-22
79. Ядов В.А. Социологические исследования: методология, программа, методы // Отв. Ред. В.Н.Иванов, АН СССР, Институт социологических исследований. М.: Наука, 1987. 245 с.
80. Яновська М.Г. Моральне виховання і емоційна сфера особистості // Класний керівник. 2015. № 4. С.24-29
81. Яременко П. С. Морально-духовне виховання сучасної молоді Київ: Лібра, 2010. 167 с.
82. Яровська О. Як виховати високоморальну особистість // Родина і школа. 2000. № 8. С. 29-32
83. Chiri J. Homman. Sport and Religion. Handback. 1992. p. 128.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рухливі ігри, що сприяють моральному вихованню учнів

Назва гри	Легка атлетика			Гімнастика			Спортивні ігри		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Доторкнися до води у річці						+			+
Добіжи до прапорця		+						+	
Раки						+		+	
Снайпери							+		
Переліт птахів	+						+		
Біг у мішках		+	+					+	
Заборонений рух				+			+		
Білі ведмеді		+					+		
Гонка м'ячів по колу			+			+			+
Підбери м'яч	+						+		

Стадії розвитку моральних суджень за Л. Кольбергом

Стадія	Вік	Підстави для морального вибору	Ставлення до ідеї самоцінності людського існування
Преконвенційний рівень			
0	0-2	Роблю те, що мені приємно	-
1	2-3	Орієнтація на можливе покарання. Підкоряюся правилам, щоб уникнути покарання	Цінність людського життя змішується з цінністю предметів, якими ця людина володіє
2	4-7	Наївний споживчий гедонізм. Роблю те, за що мене хвалять; здійснюю добрі вчинки за принципом: «ти - мені, я - тобі»	Цінність людського життя вимірюється задоволенням, яке доставляє ця людина
Конвенційний рівень			
3	7-10	Мораль «пай-хлопчика». Вчиняю так, щоб уникнути несхвалення, неприязні ближніх, прагну бути (славитися) «гарним хлопчиком», «хорошою дівчинкою»	Цінність людського життя вимірюється тим, наскільки ця людина симпатизує людині
4	10-12	Орієнтація на авторитет. Вчиняю так, щоб уникнути несхвалення авторитетів і почуття провини; виконую свій обов'язок, підкоряюся правилам	Життя оцінюється як сакральне, недоторканне в категоріях моральних (правових) або релігійних норм і обов'язків
Постконвенційний рівень			
5	13-18	Мораль, заснована на визнанні прав людини і демократично прийнятого закону. Поступаю згідно власним принципам, поважаю принципи інших людей, намагаюся уникнути самоосуду	Життя цінується і з точки зору користі для людства, і з точки зору права кожної людини на життя
6	Після 18	Індивідуальні принципи, вироблені самостійно. Поступаю згідно загальнолюдським універсальним принципам моральності	Життя розглядається як священне з позиції поваги до унікальних можливостей кожної людини

СТИМУЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ

Вісім гіпотетичних дилем

Дилема 1. Одна жінка захворіла на рак. Існували лише єдині ліки, які, на думку лікарів, могли її врятувати. Це був препарат, який недавно винайшов аптекар того самого міста, де жила жінка. Виготовлення цих ліків вимагало великих затрат, але аптекар у десять разів перевищував їх реальну ціну. Він витрачав на їх виготовлення 200 доларів, а продавав за 2000 доларів. Чоловік хворої жінки обійшов усіх своїх знайомих, щоб позичити грошей, але зміг зібрати тільки половину. Він сказав аптекареві, що його жінка помирає, і попросив продати ліки за наявні гроші й дозволити доплатити пізніше. Але аптекар сказав: «Я винайшов ці ліки і хочу на цьому заробити». Випробувавши всі законні способи отримання ліків, чоловік у відчаї почав думати про те, щоб залізти в аптеку і викрасти ліки.

1. Чи має право цей чоловік викрасти ліки? Чому так або чому ні?

2. Чи зобов'язаний чоловік викрасти ліки? Чому так або чому ні?

3. Якщо цей чоловік не кохає свою жінку, чи повинен він викрадати для неї ліки?

Чому так або чому ні?

4. Уявіть, що захворіла не його жінка, а випадковий знайомий. Чи повинен був би чоловік викрасти ліки для нього? Чому так або чому ні?

5. Уявіть, що захворів улюблений собака цього чоловіка. Чи повинен він викрасти ліки, щоб спасти її? Чому так або чому ні?

6. Чи повинні люди робити все, що можуть, щоб спасти життя іншим? Чому так або чому ні?

7. Крадіжка – протизаконна. Чи морально викрасти ліки? Чому так, чому ні?

8. Чи повинні люди завжди, у будь-яких випадках дотримуватись закону? Чому так або чому ні?

Продовження дилеми 1. Чоловік таки пограбував аптеку. Він украв ліки і віддав їх дружині. Наступного дня, в газеті з'явилося повідомлення про пограбування. Поліцейський, який знав цього чоловіка, прочитав газету і згадав, що бачив його, коли той втікав з аптеки. Поліцейський вагається, повідомляти йому про злочин чи ні.

1. Чи слід поліцейському повідомити про злочин? Чому так або чому ні?

2. Уявіть, що поліцейський – близький друг цього чоловіка. Чи повинен він видати його? Чому так або чому ні?

Продовження дилеми 1. Поліцейський повідомив про злочин у поліцію. Чоловіка заарештували. Суддя має визначити, чи заслуговує він на покарання.

1. Чи повинен суддя визнати чоловіка винним, чи йому слід відхилити звинувачення. Чому, на вашу думку, суддя має вчинити саме так?

2. Чи повинні люди, які порушують закон, бути покараними? Чому так або ні?

3. Чоловік діяв за велінням своєї совісті, коли крав ліки. Чи мають бути покарані люди, які порушують закон без веління совісті? Чому так? Чому ні?

4. Чи у будь-якому випадку слід діяти так, як підказує совість? Якби ви були на місці цього чоловіка, чи діяли б ви за велінням совісті? Чому так або ні?

5. Чоловік повинен зробити моральний вибір. Чим він повинен керуватися: власними почуттями і міркуваннями чи моральними нормами? Чому?

6. Чи є проблема цього чоловіка моральною? Що, на вашу думку, робить проблему моральною? Що означає моральність особисто для вас?

7. Чи існує однозначний вихід з подібних ситуацій?

8. Чи існує критерій визначення правильності вибору? 9. У вирішенні наукових проблем глибокі міркування гарантують правильність розв'язку. Чи справедливо це щодо моральних проблем?

Дилема 2. Сашко – чотирнадцятирічний хлопець. Він дуже хотів поїхати відпочивати до табору. Батько пообіцяв, що він поїде, якщо заощадить для себе грошей. Саша наполегливо працював і заробив 100 доларів, необхідних для поїздки. Перед початком табірної зміни батько передумав, бо друзі запросили його поїхати на рибалку. У нього не вистачало на це грошей і він сказав, щоб Саша віддав йому зароблені гроші. Хлопець вирішив відмовити батькові.

1. Чи має право Саша відмовити батькові? Чому так? Чому ні?

2. Чи має батько право вимагати, щоб Сашко віддав гроші? Чому так або ні?

3. Чи можемо ми вважати Сашку поганим сином на підставі цього вчинку?

4. Чи важливим у цій ситуації є те, що Саша сам заробив гроші? Чому так? Чому ні?

5. Батько пообіцяв синові, що він зможе поїхати до табору, якщо заробить грошей. Чи повинен він був виконати свою обіцянку? Чому так? Чому ні?

6. Взагалі, чи необхідно дотримуватись обіцянок? Чому так? Чому ні?

7. Чи важливо виконувати обіцянку, зроблену людині, яку ви погано знаєте і, можливо, більше ніколи не побачите? Чому так? Чому ні?

8. Чи вважаєте ви гарні стосунки з сином найважливішим для батька? Чому це важливо?

9. Чи має право батько користуватись своєю владою над сином? Чому так? Чому ні?

10. Що є найважливішим для сина у відносинах з батьком? Чому це важливо?

11. Що б ви запропонували зробити Сашку в цій ситуації? Чому?

Дилема 3. Олені дванадцять років. Мати пообіцяла, що відпустить її на концерт рок-групи, коли вона заощадить грошей на квиток. Олена довго економила кишенькові гроші, які їй давали батьки, і їй вдалося назбирати 55 гривень (вартість квитка) і ще 25 гривень. Але потім мати передумала і сказала дочці, що та повинна витратити гроші на шкільний одяг. Олена була роздратована і вирішила піти на концерт за будь-яких обставин. Вона купила квиток, сказавши матері, що зекономила лише 25 гривень. У суботу Олена пішла на концерт, а матері сказала, що проведе вечір з подругою. Пройшов тиждень. Мати так і не дізналась про обман. Згодом Олена розповіла своїй старшій сестрі Тетяні про концерт і обман матері. Сестра вагається: розповісти матері чи ні про вчинок Олени.

1. Старша сестра повинна розповісти матері, що Олена сказала неправду, чи повинна зберігати таємницю? Чому так? Чому ні?
2. Чи повинно те, що Олена – сестра Тетяні, вплинути на рішення останньої? Чому так? Чому ні?
3. Чи можна назвати Олену поганою дочкою на підставі того, що вона вчинила?
4. Чи важливо враховувати те, що Олена сама заробила гроші? Чому так-ні?
5. Мати пообіцяла відпустити Олену на концерт, якщо вона заощадить гроші. Чи повинна вона була виконати свою обіцянку? Чому так? Чому ні?
6. Взагалі, чи слід завжди виконувати обіцянки? Чому так? Чому ні?
7. Чи важливо виконувати обіцянки, зроблені тим людям, яких, можливо, ти ніколи більше не побачиш? Чому так? Чому ні?
8. Що, на вашу думку, має бути найважливішим для матері у стосунках з дочкою? Чому?
9. В якій мірі мати повинна застосовувати свою владу у стосунках з дочкою?
10. Що, на вашу думку, дочка повинна вважати найголовнішим у стосунках з матір'ю? Чому?
11. Що б ви запропонували зробити Тетяні?

Дилема 4. Під час війни загін змушений був відступати, бо сили ворога переважали своєю чисельністю. Коли солдати перейшли через річковий міст, ворог залишився позаду. Якби знайшлася людина, яка б погодилася підірвати міст, загін був би врятований. Командир загону – єдина людина, яка знає, як правильно організувати подальший відступ. Він запитав, хто хоче піти добровольцем, але ніхто не погодився. Якщо командир зробить це сам, то велика ймовірність, що він загине. Але лише він здатний правильно організувати відступ загону.

1. Командир повинен наказати комусь із солдатів виконати доручення, чи повинен сам підірвати міст? Чому ?

2. Чи має право командир посилати на виконання завдання людину (навіть використовуючи жеребкування), якщо він знає що вона загине? Чому?

3. Чи повинен командир йти сам, якщо знає, що доброволець загине? Чому?

4. Чи має право командир віддати наказ людині, яку він вважає найбільш придатною для виконання цього доручення? Чому?

5. Чи повинен солдат, якого командир вважає найбільш вправним, виконати завдання? Чому?

6. Чи повинна людина завжди використовувати всі шанси для власного порятунку? Чому?

7. Що б ви запропонували зробити командирові?

Дилема 5. В одній європейській країні бідняк Ганс не міг знайти роботу. Його брат і сестра теж були безробітними. Не маючи грошей, Ганс украв продукти та ліки, які були їм потрібні. Його спіймали і засудили до шести років ув'язнення. Відсидівши кілька років, він утік із в'язниці і почав жити в іншій частині країни під новим ім'ям. Ганс наполегливо працював, заробив грошей і збудував великий завод. Він давав робітникам найвищі зарплати і використовував більшу частину своїх прибутків на будівництво лікарень для бідних людей. Одного разу продавець упізнав у власникові заводу засудженого втікача, якого розшукувала поліція.

1. Чи повинен продавець видати Ганса поліції? Чому так? Чому ні?

2. Чи є обов'язком кожного громадянина повідомити у міліцію про порушника закону? Чому так? Чому ні?

3. Припустимо, що Ганс і продавець були близькими друзями. Чи повинен продавець за таких умов видати Ганса? Чому так? Чому ні?

4. У разі доносу суд повинен повернути Ганса до в'язниці чи відпустити?

5. З точки зору інтересів суспільства, чи всі порушники закону мають бути покарані? Чому так? Чому ні?

6. Ганс зробив те, що підказувала йому совість (коли вкрав їжу та ліки для свого брата і сестри). Чи повинен бути покараним правопорушник, який керується благородними намірами?

7. Що б ви запропонували зробити продавцеві?

Дилема 6. Андрій і Микита – друзі – старшокласники. Андрій напередодні свого дня народження дав зрозуміти Микиті, що було б чудово, коли він мав би магнітофон, щоб слухати музику за кермом автомобіля. Микита краде магнітофон з автомобіля, який

стоїть на подвір'ї школи, і дарує його Андрію на день народження. Андрій дуже вдячний, не знаючи, що подарунок крадений. Наступного дня Андрій зустрічає іншого друга – Женю. Андрій знає, що Женя має магнітофон і дуже добрий спеціаліст в електроніці. Він просить Женю допомогти вмонтувати в автомобіль магнітофон, подарований на день народження. "Добре", – погоджується, зітхаючи, Женя. "У тебе пригнічений вигляд, Женя, щось трапилося?" – запитує Андрій. "Мене пограбували", – відповідає Женя. "Що ж у тебе забрали?" – цікавиться Андрій. "Мій магнітофон", – каже Женя і починає описувати, який у нього був магнітофон. Згодом Андрій задумується: як дивно, що магнітофон Жені пропав саме тоді, коли Микита зробив йому подарунок. У Андрія виникають підозри і він телефонує Микиті. Микита зізнається, що вкрав магнітофон із машини Жені! Женя ось-ось уже має прийти, щоб допомогти Андрію вмонтувати магнітофон. Він імовірно впізнає свій магнітофон. Женя уже стоїть біля дверей і натискує на дзвінок. Що повинен сказати чи зробити Андрій?

1. Чи мусить Андрій сказати Жені, що Микита взяв його магнітофон?
2. Чи вірним другом є Микита? Чи Андрій може довіряти Микиті, що той нічого не вкраде у нього?
3. Микита украв магнітофон для доброї справи (день народження Андрія). Чи це виправдовує Микиту?
4. А може Микита вкрав магнітофон не з машини Жені, а з якоїсь іншої? Чи це виправдовує Микиту?

Дилема 7. Марк зустрічався з дівчиною, яку звали Марія, протягом двох місяців. Спочатку йому було з нею цікаво, але згодом вона стала тягарем для нього. Марк познайомився з іншими дівчатами, з якими хотів би зустрітися. Марк бачить Марію, яка іде коридором школи. Що Марк повинен сказати чи зробити?

1. Чи повинен Марк говорити з Марією на цю тему?
2. Чи повинен Марк попросити пробачення, сказати, ніби дуже зайнятий і не може зустрітися з Марією, і в такий спосіб порвати стосунки?
3. Чи повинен Марк просто почати зустрічатися з іншими дівчатами, а Марія сама побачить і зробить висновок?
4. Як Марк повинен реагувати на почуття Марії?
5. Давайте трохи змінимо ситуацію. А якщо Марк і Марія жили разом протягом кількох років і мають двох малих дітей? Чи тоді Марк усе ще повинен поривати з Марією?
6. Давайте повернемося до попередньої ситуації. Події розгортаються так: Марк пориває з Марією, він дає їй зрозуміти, як почуввається з нею, і починає зустрічатися з

іншою дівчиною. Марія ображається, ревнує і думає над тим, як завдати йому болю. Чи повинна Марія причиняти біль?

7. А що сталося б, якби вони помінялися ролями і Марія те ж саме заподіяла Маркові?

Дилема 8. Ілля пише на уроці контрольну роботу з математики. Несподівано вчителька каже: "Я збираюся залишити клас на кілька хвилин. Я довіряю вам і знаю, що ви не будете списувати". Після того як вчителька пішла, Едуард, друг Іллі, шепоче: "Дай мені списати твої відповіді до задач". Що Ілля повинен сказати чи зробити?

1. Чи повинен Ілля дозволити Едуарду списувати свої відповіді?

2. А якщо Едуард говорить, що списування – це звичайнісінька справа, і він знає багатьох хлопців, які постійно списують? Чи повинен Ілля в такому разі дозволити Едуарду списати?

3. А якщо Ілля знає, що Едуард "провалює" контрольну роботу, бо не вчиться? Чи повинен Ілля в такому разі дозволити списати?

4. А якщо ви – вчитель? Чи хотіли б ви, щоб Ілля дозволив Едуардові списати?

5. Чи можливо мати справді дружні стосунки з тим, хто списує або обманує? 6. Давайте трохи змінимо ситуацію. А якщо Ілля не знайомий з Едуардом? Чи повинен Ілля в такому разі дозволити Едуардові списати?

7. Взагалі, наскільки важливо не списувати?

8. Чи було б справедливо, якби вчителі карали тих, хто списує? Обробка результатів:

Аналіз передбачає якісну оцінку отриманих результатів. На основі здійсненого аналізу можна розрізнити такі рівні оперування моральними судженнями: – високий, якому відповідає постконвенційний рівень розвитку моральних суджень (приймаються норми, що мають загальнолюдську цінність та універсальність). – середній, який характеризується доконвенційним рівнем розвитку моральних суджень (вчинки оцінюються головним чином за принципом вигоди для самого себе). – низькому рівню відповідає конвенційний рівень розвитку моральних суджень (коли засвоюють норми лише референтної групи). – деформований, який характеризується конвенційним рівнем розвитку моральних суджень (коли засвоюють та виконуються некритично норми лише референтної групи).

Рівень розвитку моральної поведінки
Прізвище, ім'я Сомко Олег

Критерії оцінки моральної поведінки	Оцінка в балах									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
самодисципліна						•				
відповідальність										
ввічливість				•						
уважність								•		
співчуття					•					
вміння коректно відстоювати точку зору									•	
Володіння нормами літературної мови								•		

Анкета «Мої захоплення»

1. Чим тобі подобається займатися у вільний час?
2. Чи багато у тебе друзів? Хто вони (якщо це не секрет)?
3. Чи любиш ти читати? Які книги справили на тебе найсильніше враження?
4. Скільки часу ти проводиш біля телевізора, твої улюблені телепередачі?
5. Як ти ставишся до спорту, чи займаєшся якимось видом спорту?
6. Які гуртки (секції) ти відвідуєш, хотів би відвідувати?
7. Які доручення хотів би мати в класі?
8. Які цікаві справи пропонуєш провести у цьому навчальному році?

Оцінка рівня розвитку моральної поведінки учнів контрольної групи після експерименту

№	Критерії оцінки моральної поведінки	самодисципліна	відповідальність	ввічливість	уважність	співчуття	жестикуляція	вміння коректно відстоювати точку зору
		Оцінка рівня моральної поведінки до\після експерименту						
1		+1	+2	+2	0	-1	+2	-1
2		+1	+1	-1	-1	+1	+2	0
3		+1	0	-1	0	+2	+1	+1
4		+1	+2	0	+2	+1	-1	-1
5		+2	+1	+1	+1	+1	+2	0
6		+1	+2	+1	+1	+1	+1	+1
7		+2	+1	-1	-1	+1	+1	+1
8		+2	+2	0	+1	0	+1	+1
9		+1	+2	+1	0	+2	+1	0
10		+1	0	-1	0	-1	0	0
11		+1	+1	-1	+1	+1	+1	+1
12		0	+2	+1	+2	0	+1	-1
13		+1	+1	0	0	+1	+1	0
14		+2	+2	-1	+1	0	0	0
15		+1	+1	0	+1	+1	0	+2
16		+1	+1	+2	+1	+1	+1	+1
17		+2	0	+1	+1	0	0	+1
18		+1	+2	+1	+1	+2	0	+2
19		0	+1	+2	+3	+1	+1	0
20		+1	+2	0	0	+1	+1	+1

Оцінка рівня розвитку моральної поведінки учнів експериментальної групи після експерименту

№	Критерії оцінки моральної поведінки	самоdiscипліна	відповідальність	ввічливість	уважність	співчуття	жестикуляція	вміння коректно відстоювати точку зору
		Оцінка рівня моральної поведінки до\після експерименту						
1		+3	+3	+3	+2	+4	+1	+1
2		+2	+3	+3	+2	+4	+2	+2
3		+1	+3	+3	+3	+2	+1	+2
4		+3	+1	+4	+3	+3	+1	+4
5		+2	+1	+2	+3	+1	+2	+3
6		+1	+1	+3	+4	+3	+1	0
7		+3	+1	+4	+2	+4	+1	+2
8		+2	+2	+1	+3	+1	0	+2
9		+3	+2	+3	+4	+3	+1	+4
10		+3	+1	+4	+1	+4	+1	+1
11		+1	+2	-1	-1	+1	+1	0
12		+1	+3	+4	+4	+1	+1	+3
13		+4	+3	+3	+2	+2	+2	+2
14		0	+3	+4	+4	+1	0	+3
15		+2	0	+4	+4	+4	+2	+4
16		+3	+3	0	+2	+4	+2	+1
17		+3	+2	+1	0	+2	+2	+4
18		+1	+1	+2	+1	+4	0	+3
19		+1	+1	+3	+2	+2	+2	+3
20		+2	+1	+1	+3	+3	+2	+2